

etni ki zlo ini nad Hrvatima i Muslimanima u Bosni i Hercegovini tijekom Drugog svjetskog rata (1941.-1945.)

Sunday, 25 March 2012

Written by: admin

etni su u krvavoj stvarnosti tijekom Drugoga svjetskoga rata (1941.-1945.) izvršili više oblika zlo ina nad Hrvatima i Muslimanima u Bosni i Hercegovini, koji po svim me unarodnim kvalifikacijama predstavljaju genocid. Pojam genocida predstavlja najteži me unarodni zlo in koji obuhva a djela u injena s namjerom da se potpuno ili djelomi no unište narodne, etni ke, rasne ili vjerske skupine ljudi. Taj pojam je u novije vrijeme dopunjen novim me unarodnim dokumentima. Sve zemlje potpisnice obvezne su raditi na njegovom sprije avanju, a ukoliko do njega ipak do e, i na kažnjavanju njegovih izvršitelja, bez obzira na vrijeme, jer ti zlo ini ne zastarijevaju.

Me utim, sve do potkraj 80-tih godina, etni ki zlo ini su bili jedna od tzv. tabu tema, o kojoj se jednostavno nije smjelo u bivšoj SFRJ znanstveno istraživati i pisati. Zato su ti zli ini etnika jednostavno prešu ivani ili tek usput deklarativno spominjani, bez konkretnih podataka pa i broj anih pokazatelja. Nasuprot tome, o stradanjima, zlo inima i genocidu nad Srbima u Bosni i Hercegovini (i Hrvatskoj) od ustaškog režima, ve od g. 1941 . gotovo jedino se govorilo i pisalo, esto u službi politike s neto nim i zlonamjernim tvrdnjama, napose o tobožnjoj genocidnosti hrvatskoga naroda. Tako su do sada izostala sustavnija i potpunija istraživanja ove problematike u cjelini. Tek s demokratskim promjenama od g. 1989. po elo se i u zemlji pisati o genocidu nad Hrvatima i Muslimanima te o stvarnim ljudskim gubicima na podru ju bivše Jugoslavije u ratu g.1941.-1945. No, još uvijek nemamo o tome znanstveno zasnovane studije koja bi tu problematiku istraživala i obradila u cjelini. Ovom prigodom želim ukazati na neke najbitnije elemente iz etni kih planova i aktivnosti, rezultat kojih su njihovi zlo ini genocida tijekom Drugoga svjetskoga rata nad Hrvatima i Muslimanima na podru ju današnje Bosne i Hercegovine.

Od svog osnutka g. 1903. etništvo je gotovo isklju ivo instrument nacionalisti ke i ekspanzionisti ke politike Srbije, pa tako i u Kraljevini Jugoslaviji (1918.-1941.). Tada ono pokraj vojske i policije, predstavlja jedno od sredstava obra una s politi kim protivnicima, a za o uvanje centralisti koga velikosrpskog politi kog sustava, s kraljem na elu, grubom silom i terorom. U Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1921. zapo inje osnivanje etni ke organizacije pod nazivom: “Udruženje etnika za slobodu i ast otadžbine”, sa sjedištem u Beogradu. U po etku u ovom udruženju okupljaju se ratni veterani. No

ubrzo po inje se primati u njega i one koji nisu ranije bili etnici, te isto postaje kao jedno od uporišta velikosrpske i hegemonisti ke politike. Jedan broj pododbora toga etni kog udruženja nalazio se i na podru ju Bosne i Hercegovine. Kako je ovo udruženje bilo pod utjecajem Demokratske stranke, to poticajem Narodne radikalne stranke 1924. osnivaju se u Beogradu dva nova etni ka udruženja i to: “Udruženje srpskih etnika za Kralja i Otadžbinu” i “Udruženje srpskih etnika “Petar Mrkonji ”. Oba ova etni ka udruženja, kao i postoje e, iako su se deklarirala za jugoslavensku politiku orijentaciju, imala su u osnovi stvaranje “Velike Srbije”, radi ega su tražila oslonac prvenstveno me u srpskim pu anstvom, širom Jugoslavije, pa tako i na podru ju Bosne i Hercegovine. Radikalna stranka bila je najaja srpska politika organizacija u Bosni i Hercegovini a što su upe atljivo pokazali i skupštinski izbori na kojima se broj dobijenih radikalnih glasova s 59.443 iz 1920. pove ao na 183.308 u 1925 godini. Istodobno su je broj dobivenih glasova na tadašnjim izborima na podru ju Bosne i Hercegovine kod glavnih srpskih stranaka jako smanjio. Tako je Demokratska stranka od 18.500 dobivenih glasova 1920.g. spala 1925 na 4.871 glas a Savez zemljoradnika od 55.108 spao na 26.326 dobivenih glasova. Te 1927. na skupštinskim izvorima Jugoslavenska muslimanska organizacija na podru ju Bosne i Hercegovine dobila je 127.690 glasova, a Hrvatska seljaka stranka 83.387 glasova. Ubrzo se po inju osnivati pododbori etni kih udruženja na podru ju Bosne i Hercegovine. Tako je ve 1924. u Mostaru osnovan Okružni odbor za Hercegovinu Udruženja srpskih etnika “Petar Mrkonji ”. Dok je 1925. u Sarajevu osnovan Odbor Udruženja srpskih etnika za Kralja i Otadžbinu (tzv. Ra i evih etnika). Oba radikalna etni ka udruženja su se 1925. fuzionila u Udruženje srpskih etnika “Petar Mrkonji ” za Kralja i Otadžbinu. Stvarni vo a tog udruženja do 1928. bio je Puniša Ra i , ubica hrvatskih zastupnika u Narodnoj skupštini, u Beogradu, u koju je izabran 1927 kao predstavnik Radikalne stranke. Radi trzavica u vodstvu rad ovog etni kog udruženja postupno prestaje da bi 1929., nakon zavo enja kraljeve diktature, bilo raspušteno. Tada ve ina lanova prelazi prvotoj etni koj organizaciji koja je nastavila uspješno djelovati. Udruženje srpskih etnika imalo je zastavu jugoslavensku trobojku na ijim se stranama nalazio grb Udruženja s natpisom “S VEROM U BOGA” a ispod “ZA KRALJA I OTADŽBINU” Zastava Udruženja etnika za slobodu i ast otadžbine bila je crne boje s mrtva kom glavom u sredini, a na koplju se nalazio bijeli orao kao simbol monarhije i natpis “Za slobodu i ast otadžbine”. Dok su im pe ati i zna ke bili isti – dvoglavi bijeli orao s ma evima koji u kandžama nosi mrtva ku glavu s ukrštenim kostima. Te simbole zadržae kasnije i etnici Draže Mihailovi a. Tih godina osnivaju se gotovo u svim ve im mjestima Bosne i Hercegovine i nizu mjesta nastanjanih srpskim pu anstvom, posebno u isto noj Bosni Hercegovini, etni ki pododbori. Na elu etni kog udruženja u Kraljevini Jugoslaviji od 1929. do 1932. nalazio se vojvoda Ilija Trifunovi Bir anin (koji tada postaje predsjednik “Narodne obrane”), a od tada vojvoda Kosta Milovanovi Pe anac. Udruženje je imalo ve 1935. u zemlji 430 etni kih podobora s 213.210 lanova, da bi se taj broj do 1938 g. pove ao na oko 1000 etni kih pododbora s preko 500.000 lanova. Uz etni ke organizacije osnivaju se i druge pod utjecajem etnika i u kojima isti djeluju. Posebno se nastoji okupiti omladinu pa je tako osnovana i organizacija “Srpska nacionalna omladina” (SRNAO). Do 1926. ve je na podru ju Bosne i Hercegovine bilo osnovano 80 mjesnih organizacija SRNAO-a, u svim ve im mjestima, sa oko 60.000. lanova. Tu su još i sli ne organizacije kao “Narodna obrana”. “Organizacija jugoslavenskih nacionalista” (ORJUNA) i “Srpski kulturni klub”. lanovi ovih etni kih udruženja i organizacija bili su po nacionalnosti oko 95% Srbi a po zanimanju ve inom seljaci. U njima se nalazio manji broj Hrvata i Muslimana, uglavnom “jugoslavenskih nacionalista” i to pretežito u upravnim odborima i u nacionalno mješanim sredinama. Tako je do po etka rata g. 1941. osnovano i djelovalo, oko 300 u Bosni i Hercegovini (i oko 200 u Hrvatskoj), razli itih etni kih udruženja te brojnih organizacija sli nog programa u kojima su etnici djelovali a koja su se isticala terorom i okrutnoš u te ubojstvima mnogih Hrvata, ali i mnogih Muslimana. Pokušaji da se njihov rad zabrani uspjeli su samo na podru ju Savske i Primorske banovine, ali ne i na podru ju Vrbaske, Drinske i Zetske banovine (u sastavu kojih se nalaziolo preko 80% podru ja Bosne i Hercegovine).

Tako su etni ka udruženja i organizacije u kojima su etnici djelovali nastavljaju i dalje nesmetano s radom gotovo na cijelom podru ju Bosne i Hercegovine. Kroz ta udruženja velikosrpska politika je ostvarivala svoj cilj. Nasilno je suzbijala i gušila svaku težnju Hrvata i Muslimana za afirmacijom vlastitih nacionalnih vrijednosti. Istodobno, isticale su se srpske nacionalne vrijednosti, esto kao jedine, a i nastojalo se bezuspješno u Muslimana (i dijela Hrvata) razvijati srpsku nacionalnu svijest. Budu i je u Kraljevini Jugoslaviji Bosna i Hercegovina administrativnim putem bila razbijena na oblasti i od 1929. na etiri banovine, ali tako da je u trima Srbima osigurana prevlast, dok su u etvrtoj prevlast imali Hrvati i

Muslimani. Kako je i Hrvatska u toj državi nakon ujedinjenja g. 1918., ukidanjem Sabora i Vlade, hrvatskog domobranstva i policije, diobom područja na šest banovina g. 1929. (tako da je u četrima Srbima osigurana prevlast), izgubila svoj povijesni identitet i svoju državnost koju je stoljeće imala. Zato je sve to dovelo do odgovarajućih protuakcija s hrvatske i muslimanske strane. Jedna od njih bila je osnutak (1929.) ilegalnog ustaškog pokreta s ciljem stvaranja samostalne i neovisne hrvatske države, izvan Jugoslavije, u koju bi ušla cijela Bosna i Hercegovina. S druge strane, bilo je kontinuirano jačanje homogenizacije muslimanskog pučanstva oko Jugoslavenske muslimanske organizacije (JMO) čije vodstvo je taktički variralo i izmeću velikosrpskih vlasti i opozicije nastojalo izboriti što povoljniji politički ali i gospodarski položaj u Bosni i Hercegovini, te Kraljevini Jugoslaviji. Istodobno odvija se proces nezaustavljivog jačanja hrvatskoga narodnog pokreta predvođenog Hrvatskom seljačkom strankom (HSS), što su evidentno pokazali izbori g. 1938. HSS traži rješenje hrvatskog pitanja u okviru Jugoslavije, što je velikosrpski monarhistički režim zbog zaoštavanja međunarodnih prilika u Europi, gdje se nazirao rat, te kako bi spasio državu od raspada, morao uvažavati.

Tako je sporazumom Cvetkovića-Maček 26. VIII. 1939. nastala zasebna upravna cjelina Banovina Hrvatska, u sastavu Kraljevine Jugoslavije, ali s banskom upravom, Saborom te zakonodavnom, upravnom i sudskom autonomijom, koja joj se bez njezina pristanka nije mogla oduzeti i smanjiti. U sastav Banovine ušlo je 13 kotareva s područja BiH i kotar Šid, s područja Vojvodine, u kojima je hrvatsko pučanstvo bilo većinsko, no bez hrvatskih povijesnih područja istočnog Srijema, te Boke kotorske s Budvom i Spilim. Banovina je imala površinu 65.456 km² s 4.025.601 stanovnikom (po popisu iz g. 1931.) od kojih je bilo 70,1 % Hrvata, 19,1 % Srba, 3,6 % Muslimana i 7,2 % ostalih. Protiv sporazuma, s hrvatske strane, bile su pristaše ustaškog pokreta jer njime nije riješeno hrvatsko pitanje kako su ga oni zastupali, niti stvorena hrvatska neovisna država. S muslimanske strane protiv sporazuma izjasnila se većina muslimanskog političkog vodstva, smatrajući ga nastavkom razbijanja B i H, u kojem sada uz srpske sudjeluju i hrvatski političari, bez njihovog pitanja a na štetu muslimanskog pučanstva. Zato se oni zalažu da BiH postane zasebna autonomna političko-teritorijalna jedinica u svojim povijesnim granicama. No, uslijedile su i srpske protumjere. Tako su se uspostavile Banovine Hrvatske odlučno suprotstavile sve srpske stranke, osim SDS-a, nacionalističke i velikosrpske organizacije i udruženja, kao i vojska i Pravoslavna crkva koji su je smatrale opasnošću za srpstvo i opstanak države, najčešće reagirajući i kao šovinisti i kao zagovaratelji svoga velikosrpstva. Zato su pokrenuli pokret "Srbi na okup" s ciljem da se ostalih šest banovina (Vrbaska, Drinska, Dunavska, Moravska, Vardarska i Zetska) spoje u jednu upravnu cjelinu pod nazivom "Srpske zemlje". U njihov sastav bi, po njima, ušli i svi oni dijelovi Banovine Hrvatske u kojima srpsko pučanstvo ima većinu, kao i ona područja za koja Srbi smatraju da im iz geostrateških i političkih razloga trebaju pripasti, poduzimajući i pripreme za otpor (npr. u Kninu), što je još više zaoštalo međunacionalne odnose. Radi unutarnjih i vanjskih čimbenika taj program nije sproveden u život, ali se od njega nikada nije odustajalo. Taj program stvaranja "Velike Srbije" na račun hrvatskih povijesnih područja (ali i drugih) ostao je trajno opredjeljenje velikosrpskih i etničkih političkih ekspanzionističkih krugova otada te tijekom Drugoga svjetskoga rata sve do naših dana i bitni glavni uzrok njihovih zločina genocida nad Hrvatima i Muslimanima i ostalim nesrbima. Zato se ovaj predratni period i događanja u njemu na području bivše Kraljevine Jugoslavije nikako ne smiju zanemariti.

Pred rat 1940. prišlo se osnivanju etničke komande u sastavu vojske Kraljevine Jugoslavije i ustroju sedam bataljuna, pri svakoj armiji po jedan, ali ne i ozbiljnijem planu da se članstvo etničkih organizacija iskoristi za gerilske operacije. Tako se je jedan bataljun nalazio u Mostaru a drugi u Sarajevu kad je izbio rat, dok su se mnogi članovi etničkih udruženja pri općoj mobilizaciji 1941. našli u vojsci. Ali u travanjском ratu 1941. ovi odredi su se raspali a mnogi članovi etničkih udruženja pali u njemačko i talijansko zarobljeništvo, dok se vojvoda K. Pećanac, sa svojim etnicima u Srbiji odmah stavio u službu njemačke okupacijske vojske. No, prije kapitulacije na više mjesta pripadnici etničkih udruženja počinili su masovnije i pojedinačne zločine nad Hrvatima i Muslimanima, pa tako i na nekoliko mjesta u Bosni i Hercegovini.

Pri razmatranju i razumjevanju zbivanja, djelatnosti i zločina etnika u Bosni i Hercegovini tijekom Drugoga svjetskoga rata treba imati u vidu upravo to međuratno razdoblje. Razdoblje (1921.-1941.) osnivanja, ustroja i intenzivne djelatnosti etničkih udruženja i sličnih organizacija u kojima etnici djeluju. Bilo je to razdoblje žestokih političkih, vjerskih i nacionalnih konfrontacija, a što će se još više iskazati tijekom rata. Iako se većina rukovodilaca etničkih udruženja s područja Bosne i Hercegovine, uslijed različitih okolnosti (odvođenje u zarobljeništvo, preseljenje u Srbiju i inozemstvo, uhićenje,

zatvaranje i stradanje) izvan nje ili izvan aktivnosti, ostali se uključiti u obnovu i predstavljati osnovu etničkog pokreta tijekom rata. U tome se im pomogli i znatan broj onih etnika koji su iz Srbije i Crne Gore od Draže Mihailovića bili upućivani na rad, osnivanje i rukovođenje etničkih organizacija i postrojbama na području Bosne i Hercegovine. Poglavitito se to odnosi na asenike i doasenike bivše jugoslavenske vojske koji se činili rukovode u strukturu etničkog pokreta u Bosni i Hercegovini. U etničkom pokretu se uključivati i pripadnici raznih velikosrpskih političkih stranaka i društava kao i onih jugonacionalističkih, a bit će pokušaj da se u njega uključuje prosrpski orijentirani Muslimani i Hrvati. Krvava ratna zbivanja na prostoru razbijene Kraljevine Jugoslavije tijekom g. 1941.-1945. velikim dijelom su rezultat i posljedica predratnih prilika i političkih odnosa, u novonastalim stanjima na terenu. Iskazala su se u sukobljenim koncepcijama za obnovu Jugoslavije s jedne i nastojanja nesrpskih naroda s druge strane, pogotovo Hrvata, da sa uvaju već uspostavljene autonomije ili nastoje uspostaviti neovisne nacionalne države izvan Jugoslavije. Poglavitito se to očitovalo upravo na području Bosne i Hercegovine (i Hrvatske).

etnici su isticali da su dvanaestodnevni ratom i vojničkim porazom, te okupacijom i razbijanjem Jugoslavije od nacista, Italije i fašista, koji su potom uslijedili, samo Srbi izgubili "državu i slobodu" (budući su oni Kraljevinu Jugoslaviju, gotovo svi smatrali samo proširenom Velikom Srbijom, te su se najčešće tako i ponašali), okrivljuju i za to sve ostale nesrpske narode, u prvom redu Hrvate i Muslimane. Posebno ih je pogodilo proglašenje 10. IV 1941. i potom ustroj "Nezavisne Države Hrvatske" (NDH), s cijelom Bosnom i Hercegovinom u njezinom sastavu (kao i Srijemom). No u sastavu NDH nije se našla Dalmacija od Zadra do Splita, isto ni dio Konavala te Boka kotorska, zatim svi jadranski otoci (osim Hvara, Brača i Paga), kao i znatnog dijela Kvarnerskog primorja i Gorskog kotara, što su anektirali Talijani (nazvavši to područje svojom I. zonom), kao ni Međimurje i Baranje, koje su anektirali Mađari. NDH je obuhvaćala površinu od 102.725 km², brojila 6.640.000 stanovnika i administrativno bila podijeljena na 22 velike župe s 141 kotarom, 19 kotarskih ispostava, 31 gradom i 1.005 općina, te gradom Zagrebom, kao posebnim upravnim središtem. Srpsko pučanstvo je u njoj brojilo oko 30 % od ukupnog broja stanovnika. Prostor BiH obuhvaćao je površinu od oko 54.070 km² kvaratnih kilometara; bio podijeljen u 12 velikih župa, 55 kotareva, 16 kotarskih ispostava i 358 općina, dok je na njemu bilo 7 gradova, 364 varoši i 6.988 sela. Na tome prostoru prema posljednjem popisu 1931. živjelo je prema vjeroispovjesti: 1.031.446 pravoslavni, 645.175 muslimana, 496.013 rimokatolika, 10.447 židova, 10.837 vjernika ostalih kršćanskih vjera, 6.697 grkokatolika i 49 bez vjere. NDH je bila podijeljena demarkacijskom crtom, pravcem malo južnije od Samobora, Gline, Dvora, Jajca, D. Vakufa Fojnice, Tarčin, Trnova, Praelje, Rogatice i Višegrada, a sjevernije od B. Otoke, Sanskog Mosta, Vacvara, Vakufa, Bugojna, Konjica, Kalinovika, Goražda i Rudog. Sjeverno od te crte je njemačko, a južno od nje talijansko okupacijsko područje. Nakon rimskih sporazuma 18. V 1941. talijanske postrojbe na području NDH, pa i Bosne i Hercegovine, postale su od okupacijskih posadne, predavši vlast ustašama. No to je potrajalo kratko do izbijanja ustanka kada su Talijani na osnovu sporazuma od 26. VIII 1941. tijekom rujna i listopada izvršili reokupaciju cijelog svoga područja u NDH. Talijansko interesno i okupacijsko područje u NDH tada je podijeljeno na II. i III. zonu. U II zoni Talijani su imali cjelokupnu vlast. Granica te zone na području Bosne i Hercegovine išla je nešto južnije od Drvara, Glamoča, Kupresa, Prozora, Konjica i Uloga. U III zoni, koja ide do demarkacijske crte, Talijani su imali operativnu vlast nad postrojbama NDH, a civilnu vlast NDH. Na području NDH uspostavljena je civilna, policijska i vojna državna vlast. Od političkih organizacija u NDH jedino je bio dopušten rad ustaškim organizacijama, a osnivane su i posebne ustaške postrojbe.

Ustaški režim provodio je politiku nacionalne i rasne isključivosti, što se posebno odražavalo na višenacionalnom području Bosne i Hercegovine. Postojanje i djelovanje vlasti NDH ovisilo je od konkretne situacije na dotičnom području, poglavito od aktivnosti partizanskih, a na nekim područjima i etničkih snaga nakon izbijanja ustanka u ljeto 1941., kao i od interesa i volje okupatora. Za ustaško vodstvo na čelu s dr. Antom Pavelićem nije se uopće postavljalo tzv. "muslimansko pitanje" u Bosni i Hercegovini, odnosno u NDH, jer je prihvaćeno tezu dr. Ante Starčevića o "muslimanima kao najčišćem dijelu hrvatskog naroda, čemu ne smeta i ne smije smetati vjerska različitost". Dio muslimanskog političkog vodstva (poglavitito iz bivše JMO) prihvatio je NDH i uključio se u ustaški režim, dok je većina to nije učinila. Slično je bilo i s hrvatskim političarima s područja Bosne i Hercegovine (poglavitito onima iz HSS-a), koji su prihvaćali državu ali ne i ustaški režim.

Srpski nacionalisti i ekspanzionisti, kojih su etnici, kao vojnički i politički organizirani, najpoznatiji i najistaknutiji dio, nisu se nikada mogli pomiriti sa stvaranjem bilo kakve hrvatske države, pa tako ni

NDH. Razlog je vrlo jednostavan i sastoji se u tome što su oni smatrali da gotovo 90% područja NDH (u maksimalnom programu) predstavlja područje tzv. Srpske zemlje (uključujući i tu cijelo područje današnje Republike Bosne i Hercegovine i većinu područja današnje Republike Hrvatske), bez obzira na to što ta područja nisu nikada bila sastavni dio srpske države i što u njima Hrvati i Muslimani predstavljaju većinu pučanstva. Zato po njima ta područja NDH mogu i moraju biti samo u sastavu tzv. "Homogene ili Velike Srbije", kako su je nazivali u dokumentima. Jedna od glavnih njihovih parola u BiH je "Srpska Bosna". Glavni preduvjet za ostvarenje etničkih planova je rušenje NDH i uništenje hrvatskog i muslimanskog pučanstva s tih teritorija, kako bi ih potom uključili u Veliku Srbiju. Tako isto u BiH nailazimo na njihovu parolu "Borba protiv Turaka (tj. Muslimana) i Šokaca (tj. Hrvata).

To je jedan od razloga što, neposredno nakon proglašenja NDH, nailazimo i na prva masovnija ubojstva hrvatskog i muslimanskog pučanstva od strane etnika, te paljenje većeg broja kuća i cijelih sela u nekim područjima NDH. Tako su npr. etnički odjeli, koji su se nalazili u redovitoj vojsci Kraljevine Jugoslavije i bili namijenjeni za "specijalne akcije", ili pojedini zapovjednici etnici u vojsci pri povlačenju, ubili su kraj Dervente od 11. do 13. IV. 1941. 17 civila Hrvata, od kojih je i 5 žena (nakon čega se etnički bataljun preko Doboja prebacio u Sarajevo gdje je razoružan od njemačke vojske, a etnici upućeni u zarobljeništvo u Njemačku) a na području zapljine od 13. do 15. IV. ubili su 20 Hrvata i 5 Muslimana i zapalili 40 kuća te kraj Mostara 15. IV. ubili 5 civila Hrvata, od kojih 1 žena, i zapalili sela Cim i Ilići, nastanjena Hrvatima, a takvih ubojstava bilo je u još nekim mjestima, kao po etak i nagovještaj onoga što će ubrzo uslijediti.

Nakon prvoga šoka, uslijed okupacije i razbijanja Jugoslavije te stvaranja NDH, etnici su u BiH i Hrvatskoj pošli, najprije u suradnji i zajedno s komunistima, raditi na organiziranju oružanog ustanka Srba protiv hrvatske države kao takve, u ovom slučaju ustaške NDH (komunisti i protiv okupatora), a pozivaju i se na tradicije iz srpske prošlosti. Radi se istodobno na uspostavljanju veza a potom i povezivanju s ostalim etničkim i nacionalistima snagama na području bivše Jugoslavije (u prvom redu s onima u Srbiji). Isto tako se radi i na stvaranju etničkih programskih osnova, u kojima se jasno ističu genocidne namjere zločina prema Hrvatima i Muslimanima.

Tako je već 30. VI. 1941. dr. Stevan Moljević, advokat iz Banjaluke, jedan od kasnijih glavnih etničkih ideologa i rukovoditelja u zemlji, izradio projekt: "Homogena Srbija" u kojem iznosi etnički program o granicama, društvenom ustroju i vanjskoj politici "Velike Srbije" u obnovljenoj Jugoslaviji, nekoliko mjeseci prije nego što će biti osnovan logor Jasenovac. Po tome projektu se "... Srbima nameće danas prva i osnovna dužnost: da stvore i organizuju homogenu Srbiju koja ima da obuhvati celo etničko područje na kome Srbi žive...". To je značilo uključivanje u tu Srbiju Bosne i Hercegovine u cjelini i većeg dijela Hrvatske, što je kartografski iskazano u posebnom promidžbenom letku, koji je uz prigodan tekst kao u projektu širen na terenu. Da bi ta Srbija postala homogena tj. naseljena samo Srbima ostavljena je mogućnost "preseljavanja i izmjene žiteljstva", naročito Srba i dijela Hrvata, dok bi svi preostali Hrvati, svi Muslimani i nesrbi bili jednostavno "poišteni" tj. fizički likvidirani.

U svezi s operacionalizacijom i ostvarenja svog programa Moljević je u pismu Dragiši Vasiću, također jednom od glavnih etničkih rukovodilaca, u veljači 1942., u svezi granica i društvenog uređenja poslijeratne "Velike Srbije" napisao: "...2) Što se tiče našeg unutrašnjeg pitanja, razgraničenja sa Hrvatima tu držimo da treba odmah, čim se ukaže prilika, prikupiti sve snage i stvoriti svršen čin: zaposesti na karti označenu teritoriju, o čijem je prenošenju se iko pribere. Zaposjedanje bi se, mislimo, moglo izvesti samo tako ako bi se jakim odredima zaposela glavna središta i to: Osijek, Vinkovci, Slav. Brod, Sunja, Karlovac, Knin i Šibenik, te Mostar i Metković, a onda iznutra pristupiti uništenju zemlje od svih nesrpskih elemenata. Krivcima bi valjalo otvoriti put – Hrvatima u Hrvatsku, a Muslimanima u Tursku (ili Albaniju) U pogledu muslimana valjalo bi da naša vlada u Londonu odmah reši pitanje s Turskom, u čemu će nas i Englezi pomoći. (Pitanje je!). Organizaciju za unutrašnje uništenje valjalo bi odmah pripremiti, a moglo bi se, jer u Srbiji ima mnogo izbeglica iz svih srpskih krajeva ...".

Istodobno i grupa srpskih nacionalista koja je iz BiH i Hrvatske pobjegla u anketirani dio Dalmacije i tu se u svibnju 1941. povezala s talijanskom upravom, šalje talijanskoj vladi peticije u Rim zahtijevajući da talijanska vojska ponovo okupira i anketira Bosnu i Hercegovinu, cijelu Dalmaciju, zatim Liku, Kordun i Baniju, i na tim područjima ukine vlast NDH. To će talijanska fašistička vlada ubrzo koristiti za svoje ekspanzionističke pretenzije i pritisak na NDH u pregovorima po izbivanju ustanka, kao i za razgovore, suradnju i organiziranje etnika na njezinom anketiranom i okupacijskom području u BiH i Hrvatskoj. U srpnju i početkom kolovoza 1941. gotovo u svim područjima BiH i Hrvatske gdje je živjelo pretežito srpsko pučanstvo izbio je opći ustanak Srba. Glavni pokretači i rukovoditelji ustanka bila su rukovodstva

Komunisti ke partije Jugoslavije i to Pokrajinski komitet KPJ za BiH u Bosni i Hercegovini i CK KPH u Hrvatskoj, kao dijelovi jedinstvenog CK KPJ, iako je bilo mjesta gdje je izbio spontano, a u ponekim mjestima na elu su mu se nalazili etnici (kao npr. na području Srebrenice i Vlasenice, u istojnoj Bosni). Tada u ustanku na tim područjima sudjeluje gotovo isključivo srpsko puanstvo, a od pripadnika ostalih naroda sudjeluju tek pojedinci i manje grupe, većinom članovi KPJ i SKOJ-a. Kao glavni razlog ustanka isti u se zloini ustaškog režima nad srpskim narodom te njegov spas od uništenja s ciljem rušenja NDH i obnove Jugoslavije. Dok komunisti nastoje ustanku dati narodnooslobodilački i antifašističko-nacistički karakter uključujući i u njega sve narode i nacionalne manjine s područja Jugoslavije i u tijeku rata izvršiti uspostavu svoje nove Komunističke vlasti, dotle mu etnici daju uglavnom nacionalni, odnosno nacionalistički i ekspanzionistički karakter, uključujući i u njega gotovo isključivo Srbe, nastoje i zadržati stari predratni velikosrpski sustav vlasti s kraljem na elu. To e ubrzo dovesti do međusobne podjele između ovih dvaju pokreta na NOP, na elu s komunistima, i etnike, te do međusobnih oružanih borbi koje e trajati sve do kraja rata. etnici od početka pa do kraja rata namjerno poistovjećuju itav hrvatski i muslimanski narod s ustaškim režimom, optuživši ga za zloine ustaša prema Srbima u NDH, nastoje i tako formalnim razlozima zapravo opravdati svoje zloine. Tako kroz cijelo to vrijeme etnici imaju izrazito genocidni, antihrvatski i antimuslimanski karakter. Iz dokumenta etničke provenijencije proizlazi da su razlozi koji oni navode za ustanak u NDH bili samo povod i formalne naravi dok su stvarni razlozi težnja za uspostavom etničke iste Velike Srbije, a na račun povijesnih i nacionalnih teritorija hrvatskog i muslimanskog naroda (ali i nekih drugih). To e biti i osnovni uzrok etničkog terora i zloina genocida nad Hrvatima i Muslimanima u BiH i Hrvatskoj.

etnički pokret se sastojao od oružanih i političkih organizacija, koje su se pojavile i na području NDH ubrzo nakon kapitulacije Jugoslavije i proglašenja NDH, i djelovale sve do kraja rata. Krajem g. 1941. nalazile su se pod jedinstvenim zapovjedništvom Draže Mihailovića.

Potrebno je istaknuti da su izbjegli ku vladu Kraljevine Jugoslavije kao legitimnu u lipnju 1941. prihvale SAD i Velika Britanija, a u srpnju i SSSR – glavne velike sile antifašističke koalicije. Budući da su Atlantskom poveljom od 14. VIII. 1941. bili određeni ratni ciljevi sila antifašističke koalicije, među kojima je bilo naznačeno i obnavljanje svih okupiranih država nakon rata, pa tako i Jugoslavije, time je njezina obnova bila osigurana. Upravo u to vrijeme na njezinom području, a poglavito na tadašnjem području NDH, započinje građanski rat između NOP-a sjedne i etničkog pokreta s druge strane na pitanju kakva e biti obnovljena Jugoslavija. etnički pokret je kroz cijelo vrijeme rata imao pomoć jugoslavenske emigrantske vlade i kralja Petra II., koji su se uglavnom nalazili u Londonu. Istodobno, etnički pokret je dobivao podršku i pomoć zapadnih saveznika, poglavito V. Britanije do g. 1944. i potom SAD-a. U programu aktivnosti etničkog pokreta tijekom i po završetku rata, što je u rujnu 1941. dostavljen jugoslavenskoj kraljevskoj vladi, u ime političkog odbora etnika Draže Mihailovića, vođenog pokreta, a koji je vlada prihvatila, nadopunjuje se Moljevićev projekt. U tome etničkom programu piše: "... Pripremati se da bi u danima sloma mogli izvršiti ove akcije... b) ometi 'defakto' srpske zemlje i uiniti da u njima ostane samo srpski živalj. v) posebno imati u vidu brzo i radikalno išćenje gradova i njihovo popunjenje svežim srpskim elementom. g) izraditi plan za išćenje ili pomeranje seoskog stanovništva sa ciljem homogenosti srpske državne zajednice. d) u srpskoj jedinici kao naročito težak problem uzeti pitanje muslimana i po mogućnosti rešiti ga u ovoj fazi...".

U "Instrukciji" etničkim odredima od 20. XII. 1941. o organizaciji, ciljevima i uporabi etničkih postrojbi D. Mihailovića, koji je unaprijeđen u čin generala i ubrzo postaje ministrom vojske u emigrantskoj vladi Kraljevine Jugoslavije, otklanja sve dvojbe. Po njemu cilj borbe etničkog pokreta na elu s kraljem Petrom je: "... Stvoriti veliku Jugoslaviju i u njoj veliku Srbiju, etnički istu i u granicama predratne Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Srema, Banata i Bačke...", "... išćenje državne teritorije od svih narodnih manjina i nacionalnih elemenata...", "... Stvoriti neposredno zajedničke granice između Srbije i Crne Gore, kao i između Srbije i Slovenije, išćenjem Sandžaka od muslimanskog življa, a Bosne i Hercegovine od muslimanskog i katoličkog življa..."

Uz to je još kažnjavanje svih "ustaša i muslimana" i krivaca "za našu aprilsku katastrofu" 1941., što su opet poglavito Hrvati i Muslimani, te naseljavanje Crnogoraca u oišćenom području, a za osiguranje svega toga potrebno je osnivanje jednog "političkog tela".

Kako se to prenosilo i obrazlagalo na terenu pokazuje i pismo zapovjednika Ozrenskog etničkog korpusa upućeno 13. II. 1943. zapovjedniku Zeničkog vojno-etničkog odreda. Tu se uz iznošenje ciljeva etnika prema Dražinoj "Instrukciji" kaže i sljedeće: "... Možda tebi i tvojim borcima izgledaju ovi ciljevi veliki i neizvedivi. Setite se velike borbe za oslobođenje pod vodstvom velikog vođe Karađorđeva. Srbija je bila

puna Turaka (muslimana). U Beogradu i ostalim srpskim varošima stršale su muslimanske munare, a pred džamijama su Turci vršili svoja smrdljiva pranja kao što i sada rade u srpskoj Bosni i Hercegovini. Na stotine hiljada muslimana bilo je tada preplavilo nasu otadžbinu. A po te danas kroz Srbiju. Nigdje ne ete na i niti jednoga Tur ina (muslimana), ne ete na i ak niti jednoga njihovog groba (mezara) nijednog šiljka (nišana)...”. “... To je najbolji dokaz i najve e jamstvo da emo uspjeti i u ovoj današnjoj svetoj borbi, i da emo istrebiti sve Turke iz ovih naših srpskih zemalja. Nijedan musliman ne e me u nama ostati... Seljake i ostali svijet sitni preseli emo u Tursku. Naša Vlada u Londonu posredstvom Engleske savezni ke i prijateljske vlade nastoji da postigne u tom smislu pristanak Turske vlade (pa je o tome er il govorio u Ankari s g. Inenijem). Sve katolike koji su se ogrešili o naš narod u njegovim tragi nim danima, kao i sve intelektualce i sve ekonomski ja e, nemilosrdno emo uništiti. Selja ki svijet i isto tako sitni radni svijet poštediti i od njih emo napraviti prave Srbe, koje emo milom ili silom prevesti na pravoslavlje.

Eto to su ciljevi naše velike borbe i kad do e odsudan as mi emo ih ostvariti. Mi smo ih ve u nekim dijelovima naše otadžbine i ostvarili...”.

Ovaj dokument najneposrednije ukazuje na izvore etni kog zlo ina genocida nad Hrvatima i Muslimanima, koji vu e korijene još od stvaranja srpske nacionalne države i njezine ekspanzionisti ke politike. Draža ide dalje od Moljevi a u svezi teritorija te traži za veliku Srbiju više od 90% teritorija NDH, na kojemu je tada živjelo više od 2.500.000 katolika i više od 800.000 muslimana, koji su inili oko 70% ukupnog pu anstva na tome podru ju, dok su pravoslavni Srbi tvorili blizu 30% pu anstva. Kao što vidimo iz Dražine “Instrukcije” svi ti Hrvati, Muslimani i ostali nesrbi bi s toga podru ja morali nestati, bilo tijekom rata ili neposredno nakon njega. Hrvatima se prepuštalo tek oko 10% tadanjeg teritorija od Karlovca, preko Zagreba do Varaždina i oko 1/5 pu anstva NDH. Optužbe i svaljivanje sveop e krivnje na Hrvate i Muslimane za sva zla i stradanja Srba tijekom rata imala su za cilj stalno motiviranje etnika u vršenju kazni tj. zlo ina genocida prema njima, što Draža jasno kaže u svojoj “Instrukciji” . U svezi s time a s istim ciljem je i stalno umnažanje srpskih žrtava koje su prouzro ile ustaše, odnosno po etnicima “Hrvati” tj. itav hrvatski i muslimanski narod, po evši od brojke 382.000 krajem 1941., preko 518.000 krajem velja e 1942., zatim s 600.000 u listopadu 1942., s 800.000 tijekom 1943. kako bi do kraja rata taj broj iznosio više od milijun ubijenih Srba na podru ju NDH. To je iole objektivnom istraživa u apsurdno, a što pokazuje i rad Srbina dr. B. Ko ovi a, ali i niza drugih znanstvenika. S istim ciljem su i Dražine prijetnje Hrvatima odmazdom, kao preduvjet za život, granice Hrvatske i prava u budu oj državi, te prijetnje Muslimanima uništenjem.

I u drugim programskim dokumentima pojedinih etni kih vo a i zapovjednika postrojbi navode se sli ni ili istovjetni argumenti i ciljevi. Tako u “Elaboratu” Dinarske etni ke divizije, iz ožujka 1942., koja je upravo u to vrijeme i osnovana obuhvativši u operativnom pogledu sjevernu Dalmaciju, Liku i jugozapadni dio Bosanske krajine, iznijeti su njezini ciljevi i zadaci. Glavni joj je cilj stvaranje “srpske nacionalne države” tamo “gde žive Srbi, pa i u onima na koje Srbi aspirišu...”, odnosno “Velike Srbije”, koja bi obuhva ala Bosnu i Hercegovinu te dio Dalmacije i Liku i druga podru ja s isto nacionalnim poretom “sa kraljem Petrom na elu”, u kojoj “ima isklju ivo živjeti pravoslavno stanovništvo”. Ostalo treba nestati. Kada je potrebno treba i taktizirati. Tako se u “Elaboratu” isti e kako prema Muslimanima treba na vješt na in postupati i ubijediti ih da su im etni ki odredi prijatelji, kako ne bi otišli u partizane, i da ostasnu “kod svojih ku a, pa da ih na njihovim domovima uništimo”. Kada je prosu eno da je došlo vrijeme uslijedila je 25. III. 1943. zapovjed zapovjednika postrojbama Dinarske divizije za “ iš enje Hrvata i muslimana” na njezinom podru ju. Istodobno se postavio kao jedan od primarnih zadataka ove divizije i etni kog pokreta “uspostavljanje jednog nacionalnog koridora duž planine Dinare za vezu Hercegovine sa sjevernom Dalmacijom i Likom”, što e etnici pokušati i ostvariti, poglavito g. 1942. i 1943. iš enjem tamošnjeg hrvatskog i muslimanskog pu anstva.

Vukašin Mar eti , zapovjednik etni kog odreda “Manja a”, 7. VI. 1942. na konferenciji tamošnjih etni kih odreda izjavljuje: “... Smatram da su Bosna i Srbija jedna zemlja i nadam se da e iz Bosne o istiti sve sto nije srpsko”. Još neposredniji je Milan Šanti , jedan od etni kih vo a. On u govoru krajem srpnja 1942. u Trebinju izjavljuje da je cilj etni kog pokreta “uspostava Velike Srbije” kako ju je odredio Draža te da te “Srpske zemlje moraju biti o iš ene od katolika i muslimana. U njima e živjeti samo Srbi. iš enje e se provesti temeljito. Sve emo ih potisnuti i uništiti bez izuzetaka i bez sažaljenja. To e biti polazna ta ka našeg oslobo enja”. Dalje isti e da sve to “treba da se svrši brzo i u jednom revolucionarnom zamahu”, a radi toga etnici ne e “nikada ni formalno priznati” NDH.

Bajo Stanišić, pukovnik bivše jugoslavenske vojske, nakon što istupa protiv partizana, sredinom veljače 1942., uz oslonac na talijanskog okupatora i njegov garnizon u Nikšiću, osnovao je etnički bataljun u danilovgradskom kotaru te Štab narodnooslobodilačke vojske Crne Gore i Hercegovine. Tada je dobio od etničke Vrhovne komande nadležnost za ustroj i organiziranje djelatnosti etničkih postrojbi u centralnoj i zapadnoj Crnoj Gori i jugoistočnoj Hercegovini. On je uspio da Talijani puste iz internacije grupu hercegovačkih oficira, koji su potom pošli u Hercegovinu sa njegovim uputama i zadatkom da rade na daljnjem stvaranju etničke organizacije. Istodobno se koristio i svojim osobnim vezama s hercegovačkim etničkim vođama i snagama koje je od pred rat imao kao zapovjednik Podoficirske pješadijske škole u Bileći, sudjelujući u travnju 1941. u napadu na apštinu, kada su počinjeni i prvi masovni zločini nad Hrvatima i Muslimanima u ovim krajevima. Istodobno se koristio i vezama koje je imao s tamošnjim etnicima krajem 1941. i početkom 1942. U Stanišićevoj poruci etničkim funkcionerima, u biti etničkom programu, istaknuta je stara parola vodilja "Srbi na okup", zatim taktičnost i lojalnost okupatoru uz nastojanje da ga se pripremi u zajedničku suradnju protiv etničkih neprijatelja a sve radi postizanja konačnog cilja. On je po Stanišiću slijedeći: "Konačni cilj jeste osnivanje nove srpske države, ne geografskog pojma nego isto srpskog, sa četiri svoja najosnovnija atributa: srpska država (Velika Srbija), Srbin kralj (iz) dinastije Karađorđevića, srpska narodnost i srpska vjera. Balkanska federacija jeste istom sledeća etapa ali glavna osovina i vodilja te federacije mora biti isključivo naša srpska država tj. Velika Srbija".

Svi ovi dokumenti pokazuju da su etnički zločini genocida nad Hrvatima i Muslimanima bili namjerni i planirani. Muslimani su bili u još nepovoljnijoj situaciji od Hrvata. I dok se Hrvatima ostavljala mogućnost da žive u svojoj, iako jako smanjenoj, teritorijalnoj jedinici, i budućoj Jugoslaviji, ta mogućnost, prema shvaćanju etničkih ideologa, za Muslimane nije postojala. Oni su po njima smatrani "nenacionalnim elementom", "unutrašnjim neprijateljem" i "Turcima" te se i njihovo uništavanje smatralo etničkom "najsvetijom dužnošću". Zavisilo je jedino od vojničkih i datih mogućnosti etnika, te rasporedu i jačini ostalih vojnih tabora te prilika na pojedinim područjima te zamišljene etničke "Velike Srbije". Sukladno tome bila su išta pojedina područja od Hrvata i Muslimana.

Radi ostvarenja planiranog zločina genocida nad Hrvatima i Muslimanima na području današnjih Bosne i Hercegovine te Republike Hrvatske, a tadašnje NDH, pristupilo se organiziranju vojno etničkih postrojbi. One su osnivane na području NDH južno od Save pa do Jadranskog mora, s neposrednim osloncem i uz potporu talijanskih i njemačkih okupacijskih snaga. Talijansko-njemačke snage ne samo da su opskrbljivale etničke vojne postrojbe na osnovi sklopljenih sporazuma s oružjem, streljivom i namirnicama te plaćale njihovo ljudstvo, nego su bile i isto inicijator a uglavnom okrilje najvećem broju masovnih etničkih zločina genocida protiv Hrvata i Muslimana.

Na početku ustanka (kolovoz-rujan 1941.) postojali su samo Srebrenički i Vlasenički etnički odredi, te više etničkih grupa na području Bosne i Hercegovine. U rujnu 1941. Talijani su reokupirali svoju Drugu zonu u NDH, preuzevši u njoj cjelokupnu vlast, dok su ih postrojbe NDH morale napustiti (pa se zove i demilitarizirana), a ustaške organizacije raspustiti. Mjesec dana potom Talijani su zaposjeli i Treću zonu u NDH preuzevši u njoj operativno zapovjedništvo nad tamošnjim postrojbama NDH, ostavivši NDH civilnu vlast u njoj. No tijekom operacija na tim područjima preuzimali su i cjelokupnu vlast. Od tada je osnivanje i djelovanje etničkih postrojbi na ovim područjima NDH bilo pretežito vezano na potporu talijanskog okupatora i oficire Draže Mihailovića, glavnog etničkog zapovjednika. Tako od jeseni 1941. talijanski okupator ovdje počinje pomagati etnike materijalno, organizacijski i politički, kako bi ih suprostavio partizanima i NOP-u, ali i kao protutežu NDH. Tako je njemački general Gleise mogao već 13. IX. 1941. izvjestiti zapovjednika Jugositoka da "etnici složno surađuju s talijanskim trupama".

Talijani omogućuju etnicima međusobno povezivanje između postrojbi na cijelom svom okupacijskom području u NDH, ali s onima u Srbiji i Crnoj Gori, kao i s Dražom Mihailovićem i stavljanje pod njegovu zapovjedništvo. Već od rujna 1941. dolazi do osnivanja novih etničkih postrojbi. Tako su npr. tada u jugozapadnoj Bosni osnovani etnički pukovi: bosanskograhovski "Gavrilo Princip" i bosansko-petrovački "Kralj Aleksandar".

U istočnoj Bosni osnovano je još 7 etničkih odreda. Talijani su s etnicima tu 11. XI 1941. sklopili sporazum, na osnovu kojega su povukli svoje postrojbe a etnicima predali vlast na području ajničkog i foškanskog kotara, naoružavši 9 tamošnjih etničkih odreda s oko 3.000 pušaka, opskrblivši ih streljivom, opremom i hranom. Tada tu etnici drže 8 gradova pod svojom vlašću a u još tri grada dijele vlast s partizanima. Za to područje su osnovali Privremenu upravu istočne Bosne te Gorski štab bosanskih etničkih odreda. Na tome području nalazile su se i neke etničke postrojbe iz Srbije i Crne Gore. Izvan

toga područja na Majeveci, Ozrenu i nekim dijelovima Hercegovine i srednje Bosne postojale su pojedine etničke grupe i postrojbe. Gotovo sve ove postrojbe na području talijanske zone surađuju s Talijanima, a na području njemačke ne sudjeluju u borbi protiv Nijemaca, ali započinju borbu, zajedno s njima, protiv partizana i NOP-a. U svih tih 15-ak etničkih postrojbi zajedno na području Bosne i Hercegovine bilo je blizu 13.000 naoružanih etnika. (U isto vrijeme u BiH bilo je oko 18.600 partizana s toga područja, raspoređenih u 10 partizanskih odreda i 2 samostalna odreda, te s 1.500 partizana iz Srbije i Crne Gore, uglavnom u 1. proleterskoj partizanskoj brigadi koja je i osnovana u Rudom 22. XII 1941.).

Tijekom 1942., politikom odlaganja borbe do povoljnijih uvjeta pružanjem podrške i uključivanjem u oružane akcije s Talijanima, Nijemcima i dijelom oružanim snagama NDH protiv partizana, etnici su se do sredine te godine na području BiH konstituirali kao “jugoslavenska vojska u otadžbini”, na čelu s generalom Dražom Mihailovićem. To je razdoblje vjerojatno najvećih etničkih uspjeha. Tako se oko 20-ak partizanskih i dobrovoljačkih odreda s područja BiH, a uslijed ofanzivnih aktivnosti njemačkih, talijanskih i oružanih snaga NDH i etnika, raspalo pretežito uz pomoć tzv. “etničkih pučeva” i odvećine osnovani novi etnički odredi (u isto vrijeme, srednjoj i jugozapadnoj Bosni te Hercegovini). Time je omogućen prijelaz etničke vojne organizacije od odreda na viši stupanj – na osnivanje brigada, korpusa i divizija. Tako je do kraja 1942. na području BiH uz 20-ak odreda, 4 puka, osnovano i preko 20 etničkih brigada. Spomenuto ove: 1. i 2. Sarajevska, Bilećka, Foćanska, Hercegovačka letelja, Kalinovića, Kladanjska, Ljubinjska, Majevećka, Manjačka, Mostarska, Nevesinjska, Rogatička, Srebrenička, Stolačka, Visočica, Vlasenička i Žepčanska, što govori i o prostornom rasporedu etnika, bez 5.-6. brigada iz susjednih područja Srbije, Crne Gore i Hrvatske, a koje su tijekom 1942. operativno djelovale na području BiH.

Osnovani su i prvi etnički korpusi i to: Drinski, Nevesinjski, Ozrenski, Romanijski i Trebinjski u sastavu Komande operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine. U proljeće 1942. osnovana je i Dinarska etnička divizija u čiji sastav, uz etničke postrojbe iz sjeverne Dalmacije i južne Like, ulaze i dva etnička puka s područja jugozapadne Bosne. U talijanskim okupacijskim zonama u NDH izvršena je legalizacija gotovo svih ovih etničkih postrojbi, koje su kao “Milizia volontaria anticomunista – MVAC” tj. “Antikomunistička dobrovoljačka policija” uključene u sastav talijanskih postrojbi. Krajem 1942. u sastavu talijanskih postrojbi bilo je oko 20.000 naoružanih etnika, od kojih većina s područja BiH. Kako je NDH snosila teret izdržavanja talijanskih postrojbi to je bila primorana od sredine 1942. snositi teret izdržavanja i ovih etničkih postrojbi. Istodobno su na područjima njemačke okupacijske zone u BiH, kao i dijelu talijanskih zona, koje su nakon povlačenja Talijana sredinom 1942., zaposjele postrojbe NDH, gotovo sve postojeće etničke postrojbe od rijeke Drine do rijeke Une, pregovarale, surađivale i sklopile sporazume s predstavnicima civilnih i vojnih vlasti NDH, a u nekoliko slučajeva i s Nijemcima, na osnovu zajedničke borbe protiv partizana i NOP-a u cjelini. O njima je bila izvještena etnička Vrhovna komanda s Dražom, koji su ih odobrili uz preporuku da se ta suradnja prikrije od javnosti. Sporazumima ove etničke postrojbe su priznale suverenitet NDH, zadržale određenu autonomiju na svojim područjima i osigurale odgovarajuću opskrbu, poglavito streljivom.

No etnici se nisu nikada u cijelosti pridržavali tih sporazuma, a poglavito kada se radilo o pljački, teroru i ubojstvima Hrvata i Muslimana na područjima pod njihovom kontrolom. Ipak na sreću nemamo više onako masovnih i brojnih zločina kao na područjima gdje je veća koncentracija njihovih postrojbi i gdje takovih sporazuma nema. Broj ovih etnika kolaboracionista u isto vrijeme i srednjoj Bosni kretao se tada oko 17.000 naoružanih boraca, kojima treba dodati i oko 3.000 naoružanih etnika koji su tu došli iz Srbije i Crne Gore. Sve etničke postrojbe u BiH bile su povezane i pod zajedničkim zapovjedništvom D. Mihailovića, iako su lokalni zapovjednici nastojali biti što neovisniji. etničko zapovjedništvo je namjeravalo iskoristiti ofenzivne operacije njemačko-talijanskih i NDH-ških postrojbi, priključivši im se etničkim postrojbama, za uništenje partizana. Partizani su tada u BiH imali oko 11.000 boraca raspoređenih u 1 korpus, 2 divizije i 10 brigada, s 5.000 partizana uglavnom iz Srbije i Crne Gore, a držali su pod svojom vlašću blizu 1/3 BiH sa svojim sjedištem u Bihaću. Također su držali i znatna susjedna područja Dalmacije, Like, Gorskog kotara, Korduna i Banovine u Hrvatskoj, u kojoj se tada u postrojbama nalazilo oko 25.000 partizana. Na svim područjima partizani su, za razliku od etnika, uspostavljali novi sustav vlasti, koji su objedinili osnivanjem AVNOJ-a, u Bihaću, kao najvišeg predstavničkog i političkog tijela.

Godina 1943. predstavlja prekretnicu u odnosima i u etničkim postrojbama na području Bosne i Hercegovine koja je, s obzirom na nepovoljni razvoj situacije na istom i afričkom bojištu za Nijemce i Talijane, dobila poseban značaj. Taj značaj je proizlazio iz nezaustavljivog jačanja partizanskih postrojbi i snaga

NOP-a, koji su onemogućili neophodnu privrednu eksploataciju najznačajnijih ruda i sirovina, te radi mogli nasti savezničke invazije poglavito na susjednu hrvatsku jadransku obalu, koja je nakon kapitulacije Italije, u rujnu 1943. postala sve aktualnija. Zato je njemačka Vrhovna komanda nastojala s velikim vojnim snagama, u koordinaciji s talijanskim i četničkim snagama te oružanim snagama NDH, pod svaku cijenu nastojala uništiti snagu NOP-a i zaposjesti obalni prostor i onaj u njegovom zaleđu, te osigurati prometnice i eksploataciju najvažnijih strateških sirovina iz BiH za svoju privredu. Četnici su u 1943. na području BiH ušli s velikim planovima. S jedne strane nastojali su (uz pomoć četničkih snaga iz Srbije, Crne Gore i Hrvatske) uništiti NDH, a s druge strane, u suradnji i uz pomoć okupatora, poglavito Talijana, nastoje uništiti NOP i partizane, glavnog političkog protivnika. To je bio preduvjet daljnje uspješne izgradnje vlastite četničke vojne i političke organizacije, te nakon poraza sila Osovine, osiguranje obnove Kraljevine Jugoslavije. Tako u prvoj polovici 1943. bosansko-hercegovački četnici sudjeluju u svim značajnijim njemačko-talijanskim operacijama protiv partizana, radi čega se na području BiH prebacuje oko 20.000 četnika iz Srbije, Crne Gore i Hrvatske.

Na uslijed pretrpljenih poraza koje su četnicima nanijeli partizani, posebno u najvećim bitkama na Neretvi, Drini i Sutjesci, njihova strategija doživjela je opći slom. Nakon ovih njihovih poraza te nakon kapitulacije Italije njihov broj u BiH se jako smanjio na oko 15.000 naoružanih četnika. Znatno dio je prešao u partizane. To se bitno odrazilo na daljnjim odnosima prema četnicima u zemlji ali i u inozemstvu. Ove postojeće četničke snage su se brzo prilagodile novonastaloj situaciji i ubrzo, gotovo sve, njihove postrojbe ostvarile su neposrednu suradnju s Nijemcima, a pod njihovim patronatom na osnovu novih sporazuma i s dijelovima oružanih snaga NDH, a sve na crti zajedničke borbe protiv partizana i NOP-a koji su stalno jačali. Nijemci od jeseni 1943. pa do kraja rata opskrbljuju četničke postrojbe u BiH poglavito streljivom, spremom i hranom, omogućavaju im daljnji preustroj i osnivanje novih zapovjedništava i postrojbi, od odreda i brigada do korpusa. Tijekom 1943., pored onih 5 četničkih korpusa u istočnoj Bosni i Hercegovini, bili su osnovani novi četnički korpusi i to: Majevički (osnovan 3. VI 1943. s majevičkom, semberijskom, tuzlanskom i podrinjskom čet. brigadom); Grmečko-klekovački (odluka o osnovanju donijeta 26. II. 1943. u Kninu, obuhvaćajući područje Bos. Grahova, Drvara i B. Petrovca, a imao je brigade "Gavrilo Princip" i "Kralj Aleksandar"), koji se operacijski nalazio u sastavu Dinarske četničke divizije, te Bosanskokrajiški (osnovan 3. VI 1943. s brigadom "Vojvoda Miša" i brigadom "Zmijanje"); Srednjobosanski (osnovan 8. VII 1943. s vrbaskom, tesličkom, ljubičkom, motajičkom i banjalučkom čet. brigadom). Za posljednja dva korpusa u listopadu 1943. ustrojena je četnička Komanda zapadne Bosne.

Prema izvješću D. Mihailovića iz listopada 1943. u pet četničkih korpusa istočne Bosne i Hercegovine bilo je 24.075 naoružanih četnika, raspoređenih u 21 četničku brigadu, uz još toliki broj nenaoružanih četnika na tom području. U ostalim četničkim postrojbama u srednjoj i zapadnoj Bosni prema njemačkim podacima bilo je oko 13.000 naoružanih četnika. (Istodobno krajem 1943. partizanske postrojbe u BiH su porasle na oko 30.000 partizanskih boraca raspoređenih u 2 korpusa, 7 divizija, 24 brigade i 26 odreda, a tu je još tada djelovalo oko 10.000 partizana iz susjednih područja Srbije, Crne Gore, Hrvatske i Vojvodine).

Četničke postrojbe tijekom 1944. primorane su oslanjati se neposredno na njemačke garnizone i uporišta u BiH (a ponegdje i oružane snage NDH) te sve manje djelovati na terenu. I dalje nastoje ojačati i reorganizirati svoje postrojbe osnivajući i nove brigade i korpuse (npr. 2. bosanski, 2. srednjobosanski i Zenički čet. korpus), a pokušavaju osnovati četničke postrojbe od Muslimana i Hrvata. Njihov broj oscilira. Tako ih je potkraj veljače 1944., prema njemačkim izvorima na području NDH bilo 23.300 naoružanih četnika, od kojih je 17.500 na osnovu sporazuma kolaboriralo s Nijemcima i vlastima NDH. U jesen iste godine bilo ih je u BiH prema istom izvoru u Hercegovini i istočnoj Bosni 17.500 raspoređenih u 6 korpusa a u srednjoj i zapadnoj Bosni oko 14.000 raspoređenih u 4 četnička korpusa i 2 četnička odreda. Prema podacima D. Mihailovića, pod njegovim zapovjedništvom istovremeno (krajem 1944.) u BiH je bilo 22.320 domaćih naoružanih četnika te 19.960 četnika koji su se tu prebacili iz Srbije i 7.500 četnika iz Crne Gore i Sandžaka, ili sveukupno 49.780. Nijemci su ih opskrbljivali streljivom i dijelom ostalim potrebitim materijalom. No kako su izgubili pomoć Saveznika, to ih je sve više hvatala demoralizacija, a mnogi su koristili partizansku amnestiju i prelazili bez posljedica u partizane. Iako je D. Mihailović 28. II. 1945. izvještavao da u "Bosni ima domaćih snaga 35.000 boraca; pored toga, ima još 20.000 iz Srbije i Crne Gore", ubrzo dolazi do njihovog raslojavanja i opadanja njihovog broja. Nijemci su oko 32.000 ovih četnika koncentrirali u dolinu rijeke Bosne kako bi osiguravali promet njemačkim postrojbama koje su se izvlačile iz Sarajeva, Tuzle, Teslića i Dervente na sjever, na lijevu

obalu Save. U ožujku 1945. od D. Mihailovića odvojili su se crnogorski etnici i dio hercegovačkih etnika, ali su na putu prema zapadu u travnju razbijeni od ustaša na Lijepe Polje, nakon čega je od njih osnovana Crnogorska narodna armija, uključena u sastav Hrvatskih oružanih snaga NDH. Kod drugih etnika uslijedio je ubrzani raspad te je s D. Mihailovićem ostalo oko 20.000 etnika. S njima je 13. IV 1945. u tri kolone D. Mihailović nastojao se vratiti u Srbiju. No na putu su se etnici osipali i na Zelengori od 12. do 18. V 1945. bili razbijeni od partizana uz gubitke od preko 9.000 mrtvih i zarobljenih etnika. Preostale etničke vojničke grupe na području BiH postupno su uništavane i hvatane do 1947. godine.

Rezimirajući na kraju možemo konstatirati da je prema etničkim dokumentima tijekom rata g. 1941.-1945. na području Bosne i Hercegovine bilo osnovano 14 etničkih korpusa, 76 brigada i 2 puka (a na području Hrvatske 4 korpusa, 1 divizija, 32 brigade i 2 puka etnika). Uz njih su postojali i brojni organi vlasti na područjima pod etničkom kontrolom. Točan broj etnika nije do sada utvrđen a prema nekim pokazateljima, što u vojsci i što na terenu, na području BiH i Hrvatske kroz njihove redove prošlo je više od 100.000 ljudi, od kojih oko 98% Srba. Ovdje treba istaknuti i pomoć koju je etničko rukovodstvo upuivalo u ove krajeve iz Srbije i Crne Gore. Sve etničke postrojbe su činile zločine, ali postojale su i posebne postrojbe kojima je to bio i glavni zadatak, od etničkih trojki, i letelica do letelica brigada. Iz programskih dokumenata je nedvojbeno da su etnički zločini genocida usmjereni protiv hrvatskog i muslimanskog naroda u cjelini na područjima po kojima zamišljene "Velike Srbije". No, treba reći kako su etnički teror i zločini bili usmjereni i prema sudionicima antifašističkog pokreta ili NOP-a, kako se on nazivao, kao i njihovim obiteljima, bez obzira na njihovu nacionalnu pripadnost, iako su etnici nastojali s vremena na vrijeme i poštediti živote pojedinim uhićenim partizanima i pripadnicima NOP-a Srbima. A također je bio usmjeren i prema onim Srbima koji su na različite načine iskazivali lojalnost prema vlastima NDH. Dvije su glavne metode etničkih zločina genocida nad Hrvatima i Muslimanima. Prva je direktna, kojom se na različite načine fizički uništavaju pripadnici ovih dvaju naroda (ali i drugih), i druga indirektna putem različitih prijetnji, fizičkih i psihičkih zlostavljanja, silovanja žena i djevojaka, te pljački. Fizičkom uništavanju najčešće i oblici tih etničkih zločina bili su klanje, vješanje, odsijecanje glave, paljenje, bacanje u jame te ubijanje različitim predmetima, obično uz prethodno mučenje žrtava. Od indirektnih metoda istaknuo bih brojne etničke prijetnje pokoljima Hrvatima i Muslimanima bilo putem letaka, pjesme ili govora, zatim najrazličitija fizička nasilja nad tim žrtvama, od kamenovanja, batinanja, sakaćenja, prebijanja do mučenja glađu i žeđu, poglavito u centralnom etničkom zatvoru-logoru u Kosovu, kraj Knina, ali i u zatvorima pri štabovima korpusa, pa do silovanja žena i djevojaka Hrvatice i Muslimanke, čime ih se htjelo nacionalno i vjerski poniziti.

Ovdje treba ukazati na još dva izuzetno značajna smišljena oblika indirektnog etničkog zločina, a to su pljačke i prisilni prijelazi katolika i muslimana na srpsku pravoslavnu vjeru. Pljačka je imala stravične razmjere i često bila jedna od glavnih motiva pokretanja etnika za akcije. Ona se najviše prakticirala za vrijeme vojnih aktivnosti etničkih postrojbi, ali činila se i u svim mogućim prilikama. Imala je za posljedicu izazivanje gladi i smrti u područjima kroz koje su etnici prošli, te masovni egzodus pučanstva, a što je i bio glavni etnički cilj. Prisilnim prijelazima na srpsko-pravoslavnu vjeru nastojalo se žrtve još više poniziti i kod njih uništiti onu najdublju nit koja ih veže s hrvatskom, odnosno muslimanskom narodnošću.

Ostvarivanje zločina genocida nad Hrvatima i Muslimanima, po iznijetim planovima etničkih vođa i zapovjednika, započelo je odmah iza njihovog donošenja i trajalo sve do kraja rata. Njihov obim je ovisio od etničkih, prije svega vojnih, mogućnosti, te o rasporedu i jačini suparničkih tabora na dotičnom području. Iz dokumenata se mogu uočiti tri razdoblja u kojima su ti etnički zločini genocida, po broju stradalih bili najmasovniji. Prvo je od početka ustanka tj. kraja srpnja 1941. do veljače 1942., drugo od kolovoza do listopada 1942. i treće od siječnja do ožujka 1943. godine. To je razdoblje u kojemu je etnici na području Bosne i Hercegovine i Hrvatske bili vojno najjači, kada su imali najintenzivniju potporu etnika iz Srbije i Crne Gore, ali i svekoliku potporu talijanskog, a manjim dijelom i njemačkog okupatora. Za svako od ovih perioda navest ćemo nekoliko karakterističnih primjera.

Prvo razdoblje (kraj srpnja 1941. – veljača 1942.)

Ovo razdoblje ima dva dijela i to: prvi, od izbijanja ustanka do jeseni g. 1941. kada u ustanku sudjeluju etnici i gerilci zajedno; a drugi započinje kada i diferencijacija na etnički i narodnooslobodilački pokret, odnosno vojnički na etničke i partizane, te se mogu pratiti zločini etničkih postrojbi.

Ustanak Srba u Bosni i Hercegovini ima je masovni karakter. U njemu sudjeluje velika većina Srba, a na područjima nastanjenim isključivo Srbima ili gdje predstavljaju većinu pučanstva sudjeluju u njemu gotovo svi Srbi. O obimu ustanka govori i podatak da se u kolovozu 1941. g. gotovo polovica BiH našla pod nadzorom ustanika (gerilaca /od rujna 1941. partizana/ i etnika, kako se sami zovu), s kojih su potisnute ili uništene oružane snage i vlasti NDH. Tada su se mnoga mjesta nastanjena hrvatskim i muslimanskim pučanstvom našla na udaru ili okruženju ustanika. Ova tzv. “oslobođena područja” su se nadovezivala na područja pod nadzorom ustanika Srba u sjevernoj Dalmaciji, Lici, Kordunu i Banovini. Ubrzo se stvaranju tri glavna žarišta ustanika Srba u Bosni i Hercegovini i to: u Bosanskoj krajini, istočnoj Hercegovini i istočnoj Bosni. Pokušaji vlasti NDH da oružanim postrojbama uguše ustanak nisu uspjeli. U tome prvom razdoblju ustanka, kada u akcijama zajedno sudjeluju etnici i komunisti, izvršeni su i prvi masovni zločini nad Hrvatima i Muslimanima u BiH (i Hrvatskoj). Navesti ću nekoliko karakterističnih primjera s područja svakog od ustanika središta, a koji govore samo o masovnijim protjerivanjima i stradanjima Hrvata i Muslimana, pošto je stradanja manjih grupa i pojedinaca bilo vrlo mnogo.

Najveća ustanika “oslobođena teritorija” u BiH (pa i u cijeloj NDH) bila je ona u Bosanskoj krajini sa sjedištem u Drvaru, u kojem je ustanak i počeo 27. VII. 1941. pod vodstvom komunista. Već toga dana te u nekoliko narednih dana ustanak se proširio i na sva okolna područja nastanjena Srbima. Tako se to područje pod nadzorom ustanika prostiralo od Livna, Knina, Gračaca, Udbine, Gospića, Bihaća, Bos. Krupe, Bos. Novoga, Prijedora, Sanskog Mosta, Ključa, Vacvara Vakufa (Mrkonjić Grada), Jajca, Glamoča do opet Livna. Unutar toga područja održao se pod nadzorom postrojbi i vlasti NDH jedino garnizon u Bos. Petrovcu. Na cijelome tome području, uključujući i Drvar, Hrvati i Muslimani, ukoliko nisu uspjeli pobjeći i napuštajući svoje kuće i imanja, uglavnom su stradali. Bila su to tako prva očišćena područja od Hrvata i Muslimana.

Tako su 27. VII. 1941. i nekoliko narednih dana u Bosanskom Grahovu (001) i okolici od ustanika (etnika /s šubarom i etničkim znakom/ i gerilaca-komunista /s kapom i crvenom petokrakom zvijezdom na glavi/), ubijena 62 Hrvata, među kojima 5 žena i 9 djece, dok su sve hrvatske kuće u mjestu i pet okolnih sela opljačkane i potom spaljene. Bosanskograhovskog župnika Juraja Gospodnetića, etnici su nakon okrutnog mučenja nabili na ražanj i živog ispekli pred majkom kraj B. Grahova. Ostali su Hrvati izbjegli u Knin. Na selu tamošnjih etnika nalazio se Branko Bogunović, od rujna 1941., kada Talijani ponovno preuzimaju vlast na tome području, zapovjednik tamošnjeg etničkog puka. Uz dozvolu i garanciju Talijana pojedini bosanograhovski Hrvati pošli su se vraćati po etkom studenog 1941. u svoja sela i ostatke svojih kuća. Ali Bogunović, prema izvješću Župske redarstvene oblasti Knin od 13. XI. 1941., to spriječava, nastavlja i da “govori i prijete i danomice ubija i kolje Hrvatski narod, sve dotle dok ubije do zadnjega Hrvata, jer da u njegovom kraju ne smije biti živo ni jedno Hrvatsko lice”. Dalje o stradanju Hrvata u tom izvješću navodi se: “Dana 12. studenoga t. g. on (tj. Bogunović – a.) je usmratio pet momaka, obana iz sela Luke kod Grahova, a zatim prigrabio i za sebe prisvojio njihovo blago circa 500 ovaca, 20 goveda i 10 konja. Doznaje se također, da je pred nekoliko dana pod njegovom upravom nestalo seljaka Samardžija Mate, njegova žena i diete, a za sudbinu ove trojice se uobće ne zna što se s njima dogodilo”. Radi Bogunovićevog terora tamošnji hrvatski narod “prisiljen je da napušta svoje domove i imovinu i bježi glavom bez obzira, bar da spasi goli život” te “danomice dolazi u bježstvu u Knin”. Bogunović sa svojim etnicima dolazi i na područje kninskog kotara te je 12. XI. 1941. u gostionici Save Dešića, u Kninskom polju govorio: “da nema spasa za Hrvate, te ne treba da bježe, jer uteći ne mogu, jer Hrvatske države nema, niti će je biti, a Hrvate treba sve poklati”. U samom Drvaru i bližoj okolici, uoči rata stalno je živjelo oko 800 Hrvata. Nakon njegovog zauzimanja od strane ustanika 27. VII. 1941. pobijeno je oko 300 Hrvata koji su tu živjeli i radili, te izvjestan broj Muslimana koji su radili u tvornici celuloze, što je oko 90% od zatečenih i uhvaćenih. Većina je ubijena u selu Kamenici i bačena u jedan ponor. Treba istaći da među pobijenim Hrvatima, kako u Drvaru tako i u B. Grahovu i okolici, tek oko 10% su bili naoružani pripadnici ustaškog pokreta, a sve ostalo nenaoružani civili. Tako je nestalo hrvatskog življa. U Drvaru je preostalo tek oko 20-ak Hrvata, članova KPJ i SKOJ-a i članova njihovih obitelji, a u Grahovu nitko. Većina onih koji preživjeli ili izbjegli zarobljavanje došla u Knin, a nekolicinu su pustili partizani da odu iz grada.

Krnjeušu (002) i okolice, u kojima je pred rat živjelo preko 300 Hrvata, 2. VIII. 1941. zauzeli su ustanici su izvršivši pokolj svih onih Hrvata koje su tu zatekli ili pohvatili. Većinom su to bili staraci, žene i djeca, koji su ubijeni ispred svojih kuća i na svojim imanjima. Sve hrvatske kuće su opljačkane i rimokatolička crkva u Krnjeuši i potom zapaljene. Krnjeuški župnika Krešimira Barišića, ustanici su

živog zapalili u župnoj crkvi. U susjednom selu Vrto ama (003), u kojem je pred rat živjelo preko 70 Hrvata, tako er su istoga dana kad i u Knjeuši, po zauzimanju od ustanika, pobijeni svi zate eni Hrvati. Izvjestan broj Hrvata uspio je izbje i uništenje sakrivši se i preko šuma probivši se do Biha a.To an broj ubijenih na podru ju ove rimokatoli ke župe s podru ja bosanskopetrova kog kotara nije utvr en, ali je ona neposredno nakon Drugoga svjetskoga rata, ostavši bez vjernika, prestala postojati. Zatim slijedi proboj oko 2.500 Hrvata iz Bori evca i okolice u Biha , dok je mjesto potom bilo od ustanika oplja kano i potpuno spaljeno, a nakon rata nije obnovljeno. Tako je prestalo postojati 19 rimokatoli kih župa s desne i desetak s lijeve obale Une, budu i da su ostale bez vjernika. Potom je od ustanika iz Bosne i Like 5. IX. 1941 .izvršen stravi an pokolj u Kulen Vakufu (004) i okolici, iz Vakufa i okolnih mjesta nastanjenih Muslimanima. Ve inu poklanih inili su starci, žene i djeca. Za oko 1.500 postoje odre eni biografski podaci, dok za još toliko njih, koliko se pretpostavlja da je u ovome pokolju stradalo, ti podaci nedostaju. Tu je stradalo i oko stotinjak Hrvata, koji su se zatekli u Vakufu i okolici. Sve muslimanske ku e su oplja kane i potpuno spaljene. Oni koji su izbjegli zarobljavanje probili su se za Biha . Sli no je bilo i na drugim mjestima gdje su se nalazila sela nastanjena muslimanskim i hrvatskim življem prema onima nastanjenim srpskim življem, pod nadzorom ustanika. Tako je zapaljeno 5 sela nastanjena Muslimanima kod B. Krupe (005), dok su u V. Duboviku(006) u jednoj ku i pobijeno “krampovima i sjekirama! 12 Muslimana, koji su se tu sklonili, a u selu još 8, uglavnom starijih ljudi.To se navodi i u pojedinim komunisti kim dokumentima. Tako se npr. u izvješ u Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu upu enom PK KPJ za BiH od 12. VIII. 1941. kaže za sukob kod Sanskog Mosta i okolice da je bio “ isto na etni koj liniji”, te da su ustanici “ubijali muslimane i Hrvate seljake, pa i njihovu obitelj – žene i djecu”. Prema dnevnom izvješ u od 20. X 1941. na podru ju Sanskog mosta “ etnici su zapalili muslimanska sela Gorice (007) 60 ku a, Naprelje (008) 120 ku a, Fajtovci (009) 20 i Kisku (010) 12 ku a i napali grad Kamengrad”. Tada su Varcar Vakufu (011) i okolici ubijena 44 Muslimana i 12 Hrvata a u Glamo u (012) i okolici 45 Muslimana i 2 Hrvata. Tako je bilo i prema Livnu, Kninu, Udbini, Gospi u, Biha u, B. Krupi i drugim okolnim mjestima. Tako su ta “oslobo ena podru ja” ubrzo oslobo ena od Hrvata i Muslimana koji su ih morali napustiti, kako ne bi bili zaklani i pobijeni, a što se dogodilo onima koji su bili uhva eni, a njihove ku e i sela oplja kana i spaljena. Ubrzo se u Biha u, Jajcu, Kninu, Sanskom Mostu, Prijedoru, Livnu i drugim gradovima slila rijeka od oko 50.000 hrvatskih i muslimanskih izbjeglica. Udio etnika i njihovih simpatizera u ovim zlo inima je naje eš e bio dominantan.

I u isto noj Hercegovini nakon izbijanja ustanka (prvi puta u lipnju 1941., a nakon njegovog savladavanja tijekom srpnja od oružanih snaga NDH, izbija opet u kolovozu) zabilježeno je nekoliko izvršenih pokolja civilnog muslimanskog i hrvatskog pu anstva od strane ustanika (etnika i gerilaca /partizana/) Srba, uz pripomo ustanika iz Crne Gore. Tako je pri zauzimanju Avtovca (013), kod Gackog (014) 28. VI. 1941. zaklano i ubijeno 47 Muslimana, me u kojima je bilo žena i djece, dok je mjesto i okolna sela nastanjena Muslimanima oplja kana i potom spaljena. Prema izvješ ima komunisti kih i vojnih rukovodstava hercegova kih ustanika izvršeni su ovi ve i zlo ini nad Muslimanima i Hrvatima. Po zauzimanju Berkovi a (Dabra) 28. VIII. 1941. “crnogorske komitske ete” s doma ima izvršili su op i “pokolj i paljevinu” kada je “poklano preko 300 muslim. žena, ljudi i djece”.Iste ete su po zauzimanju Plane 29. VIII i grada Bile e dan kasnije (izuzev tvr ave i vojarnje gdje je uz oko 500 vojnika NDH našlo spas oko 4.500 muslimana do dolaska Talijana), “poklale oko 40 lica nebora kog stanovništva”, oplja kavši i potom zapalivši muslimanske ku e. Pri evakuaciji 3. IX 1941. muslimanskog pu anstva iz sela oko Fatnice, prema Stocu transport od “oko 400 žena, djece i staraca” koji je pratilo 12 partizana, presrela je grupa etnici i srpskih žandara na Dabru (015) “i gotovo cio taj transport pobila bacanjem u jame”, a tek se nekolicina bjekstvom spasila. Ve ina je ba ena u jamu “ avkaricu” (xx), koju je nakon 81 preživjela Hadžera Bijedi , pošto su je izvadili iz nje seljaci iz Nevesinja. Ona izjavljuje “ da ih je bilo oko 600, što žena, što djece i staraca”, koji su s njome stradali u toj jami. Iz op ine Divin od 425 ubijenih ljudi, uglavnom staraca, žena i djece za koje postoje osobni podaci,ubijeno je i ba eno u jamu avkaricu oko 375., dok su ostali ubijeni naoko ili u selima, a još ih je 41. stradao u bježanju za Bile u, na Planoj. Tako se ovdje u sjeveroisto nom dijelu Hercegovine ustanak, koji je “bio uperen samo protiv ustaške vlasti i hrv. vojske” vrlo brzo “pretvorio u plja ku i opšti pokolj muslimana”. U nešto manjoj mjeri s obzirom na broj stradalih bilo je i na podru ju ostalih isto nohercegova kih kotareva. Tako su npr. etnici 7. IX 1941. oplja kali selo Dubljane i zapalili 23 ku e a 9. i 10. IX. oplja kali i zapalili sela Kruševicu i Žabicu, sva tri sela u kotaru Ravno.Istodobno su 8. IX 1941. na podru ju stola kog kotara oplja kali su i potom zapalili u selu Bitonji 20 ku a i 70 štala i cijelo selo Grablje. Dalje su plja kali i palili sela koja su

prethodno napustili Muslimani i Hrvati. **Prema dokumentima vlasti NDH na području isto ne Hercegovine do kraja 1941.g. broj stradalih iznosio je 1.056 zaklanih i ubijenih Muslimana te preko 100 ubijenih Hrvata.** Istodobno su iz cijele isto ne Hercegovine potekle kolone izbjeglica u susjedne gradove, poglavito apljinu, Mostar i Dubrovnik. Mnoge muslimanske i hrvatske ku e i nekoliko sela su nakon plja ke spaljeni. Pojedini etni kim akcijama prethode i prijetnje. U tom pogledu karakteristi na je ona “Komande etni kog Štaba” iz Nevesinja upu ena S. Džebi, M. Bajramovi u i V. Bariši u, u kojoj ih obavještava o nestanku sa Bune Ilije Boškovi a iz Hodbine 7. XII. 1941.. Pa iako talijanska istraga u svezi toga nije ništa utvrdila etni ka komda smatra da oni nešto o tome znaju, i da su mogu i sa u enici te prijeti “u koliko se bude ovako ili sli no desilo u budu e za svaku jednu Srpsku glavu košta e vas 50 hrvatskije glava, a ni Vašoj dobro biti ne e. Znajte dobro, da je ovo naša Srpska zemlja i da Vaša nikad biti ne e”. Po etkom sije nja 1942., prema etni kom izvješ u, “osvojena su i zapaljena turska sela oko Uloga”. Vlasti NDH o tome navode da su u tih 5 sela i okolici Uloga etnici nakon plja ke sve “ku e popalili”, te svugdje gdje su došli “sve su redom klali i ubijali i to pu anstvo vjere islamske”.

I u isto noj Bosni, gdje se od po etka ustanka pojavljuju etni ki odredi (poglavito na prostoru Han Pijeska, Olova, Srebrenice, Bratunca i Vlasenice), osnovani i pomagani od onih iz Srbije, zabilježeni su prvi pokolji muslimanskog pu anstva. Ovi etni ki odredi zauzeli su polovinom kolovoza 1941. **Han-Pijesak (016), Srebrenicu (017) i Bratunac (018), a 8. VIII ušli su u Vlasenicu, koju su ranije zauzeli partizani. Te varoši sela odmah su po eli plja kati a postupno kako su se organizaciono u vrš ivali i broj ano ja ali, zapo eli su s masovnim zlo inima. Tako npr. etnici u Me e i (019) (južno od Višegrada) i Koraju (020) (jugozapadno od Bijeljine), u listopadu i studenom 1941., pri napadu na ta mjesta, zaklali i ubili nekoliko stotina Muslimana, uglavnom žena i djece.** U mjestima gdje su preuzimali vlast uslijedila su uz plja ku, palež i brojna ubojstva Muslimana i Hrvata (ako ih je bilo) na cijelom području pod njihovim nadzorom (npr. Rogatica, Pra a). Kako su etnici napredovali tako je pred njima muslimansko stanovništvo napuštalo svoje domove i ugrožena mjesta, koja su plja kana i potom paljena, i povla ilo se u ve a mjesta i gradove, poglavito Tuzlu i Sarajevo. **Tako su npr. popaljena sela Klačnik (021), Banja (022), Strumica (023) i druga nastanjena Muslimanima i na tome području ubijeno oko 600 Muslimana.** I ovdje su etnici prijetili. Tako trebavski etnici u proglasu grada a kim Muslimanima prijete da “ za svaku zapaljenu srpsku ku u zapali e celo neprijateljsko selo”, a za jednu srpsku glavu pišu da e sravniti “ s lica zemlje 100 neprijateljskih glava”.

O etni kim zlo inima i situaciji na području opkoljenog Višegrada izvjestio je pismeno 3. XI. 1941. Reis-ul-ulemu u Sarajevu njihov izaslanik, mole i pomo u hrani i vojni ku zaštiti. On izjavljuje: “ etnici su uzeli u svoje ruke cijelu okolicu Višegrada osim sela Orahovica. **Sve dokle do u i što živo uhvate, i to muškarce od 12 godina pa na više, na najokrutniji na in ubijaju. Jednim vade grkljane, druge žive gule, tre ima režu uši, nos i vade o i. Ženski svijet ubijaju, a djevojke prije toga spolno upotrijebe. Mlade žene vode sebi u logore da im poslužuju i da se s njima provode. Do sada ra una se da je izginulo muslimana u kotaru Višegrada (024) na gornji na in oko 2.500 ra unaju i u ovo i odbranu.** Ima slu ajeva i to dosta da i djecu kolju, pa im glave peku i svojim vo ama šalju...Pošto se je pu anstvo iz sela sleglo u Višegrad, sam Višegrad je pasivno mjesto, tu je zavladao neopisiva glad i siromaštvo tako, da ima dosta svijeta, koji nema niti da jede, niti da se obu e, a niti da se gdje skloni. Danas je jedino mogu e hranu pribaviti preko Mostara, Kalinovika i Fo e. Izlažu i ovo napominjem, da su etnici sva sela popalili, pa je potrebna brza i trajna pomo , pošto se izbjeglice ne bi imale kuda povratiti i kad se prilike srede”.

I na drugim područjima izvan ova tri žarišta ustanka bilo je sli nih aktivnosti u manjem obimu. Tako su napr. 6. VIII 1941. etnici zapalili sela Dabrovinu i Briševo u viso kom kotaru, te selo Ljubovo, u jaja kom kotaru, nastanjena muslimanskim pu anstvom koje je izbjeglo u sigurnija mjesta. Sli no je bilo i u grani nim područjima BiH s Hrvatskom. Tako su etnici u okolici Knina i na Trome i uz teror prema hrvatskom pu anstvu izvršili nekoliko ve ih zlo ina. **Dana 29. IX. 1941. uhitili su 44 Hrvata iz Brotinje (025), kod D. Lapca (026) te ih na mjestu “Poljice, kod Dolja mu ili i klali i bacili u ponor”, me u kojima su ve inom bile žene i djeca; 7/8. X. 1941 . u Donjem Erveniku (027) zaklali su 7 Hrvata, od kojih su 3 bile žene; 1. XI. etnici su zapalili selo Rudopolje (028), koje je do temelja izgorjelo, a u ku i su zaklali 3 Hrvata (od kojih 1 žena), a etvrtog udarcem sjekire po glavi teško ranili; 3. XII. 1941 . su naredili “da se moraju svi katolici u selu Štikovu (029) pokrstiti i pre i u Srpsku vjeru”, a 16 dana kasnije u napadu su zaklali 11 mještana Hrvata i 1 oružnika ubili dok su 11. XII. 1941. u selu Velika Plana (030), kraj Lovinca zaklali 6 Hrvata, od kojih jedna žena i njezina k erka od 3 godine. To je prouzro ilo novi val izbjeglica Hrvata.**

Oružane snage NDH, koje su bile u osnivanju, iako su do kraja 1941. narasle na oko 50.000 ljudi u BiH, nisu uspjele ustanak ugušiti i spriječiti njegovo dalje širenje. Tako se ustanaku jesen i zimu 1941. širi i ubrzo zahvata srednju Bosnu i druga područja u kojima u većem broju žive Srbi, te ustanici na mnogim mjestima prekidaju glavne komunikacije, te ugrožavaju mnoga rudarska i industrijska središta. Zato su morale intervenirati talijanske i njemačke okupacijske snage. Talijani s oko 30.000 vojnika zaposjedaju II (poč. rujna) i III. zonu (tijekom listopada 1941.) u BiH. Zato je general Gleise 13. IX 1941. izvjestio njemačko Vrhovno zapovjedništvo oružanih snaga: "Položaj NDH u kritičnoj fazi. Dvije trećine zemlje nalazi se u rukama Talijana i ustanika, a samo trećina u rukama vlade NDH". Zato i Nijemci dovlađuju nove snage i njihov broj u njihovoj zoni u BiH raste na oko 12.000 vojnika.. Talijani omogućavaju osnivanje, ustroj, jačanje, povezivanje, naoružavanje i opskrbu etničkih postrojbi i na području BiH, od rijeke Drine do rijeke Une, kojih broj narasta na oko 10.000 naoružanih etnika, predaju im u pojedinim mjestima vlast. Time se stvaraju osnovne pretpostavke za ostvarenje etničkih planova zločinima genocida prema Hrvatima i Muslimanima.

Od prosinca 1941. pa do veljače 1942. izvršeni su mnogi masovni pokolji nad Muslimanima od strane etnika u istočnoj Bosni i Hercegovini, gdje su im Talijani predali vlast. Tako je u studenom 1941. nakon pregovora između etnika i Talijana dogovoreno međusobno nenapadanje, te da etnici osiguravaju širi rajon Višegrada a Talijani im daju široka ovlaštenja za borbu protiv muslimanskog življa. To oni odmah koriste pljačkajući i pale sela nastanjena Muslimanima i ubijaju stanovništvo. Već 30. XI 1941. uslijedio je slijedeći sporazum između majora Boška Todorovića, zapovjednika hercegovačkih etnika, i talijanskog pukovnika Castagnerom o ulasku etnika u Foču i Goražde. Tako su etnici još istoga dana ušli u Goražde (031) a 5. XII 1941. u Foču, u kojoj ostaju do 20. I 1942., kada je zauzimaju partizani. S ulaskom etničkih postrojbi u ova mjesta dolazi do pravog masakra stanovništva. O ulasku etnika i njihovoj vladavini svjedoči izvješće Kotarske ispostave Goražde od 18. V. 1942. U njemu piše:

"KRVAVA VLADA ETNIKA. Dne 30. studenog 1941. godine naše vlasti i talijanska vojska napustile su Goražde, te su na 1. prosinca unišili u Goražde krvavi odredi etničkih zlikovaca. Na samome mjestu u Goraždu sa ekali su etnike mnogi građani Goražda neki iz straha, a neki iz zadovoljstva. Na čelu ostalih etnike je dočekao na mostu zloglasni Mitar Trapari sa srpskom zastavom. Prije samoga nastupa etnika, sam svrstao građane tako da su na desnoj strani bili postrojeni Srbi, a na lijevoj muslimani i katolici. U to je naišao krvavi major Dangi i nazvao Boga, na što je vodstvo te povorke odgovorilo sa "Živila Velika Srbija i Živili etnici". Na to je zloglasni major održao govor u kome je između ostalog rekao: "Mi smo se digli Srbi sa motikom i vilama u ruci, šta je ko imao protiv Hrvata i Muslimana".

Na to je zloglasni Trapari dignute glave plau i odgovorio, "Hvala Vam braćo etnici što ste nas oslobodili Hrvatske i turskoga zuluma. Mi smo svi unuci Nemanjića i svi etnici. Pod ovo malo vladavine Hrvatske, a nama sto godina, pod njihovim terorom smo živjeli, ipak smo svi radili koji se osjećamo Srbi i pomagali etničku organizaciju". Na te i druge riječi odgovorio je Dangi: "Nema više Hrvata nema više Turaka, sada je velika Srbija". Iza toga se Dangi okrenuo Hrvatima i Muslimanima koji su bili zarobljeni i okupljeni tu i reko oštrim tonom: "Niste nam mogli umaći ni pobjeći", pa se okrene etnicima i rekne: "Draga braćo etnici nećemo više zajedno mi i balije". Tu već je odpočelo krvavo klanje i pljačkanje.

etnici su se podijelili u razne formacije, te se razišli na razne strane i počeli su u masama dovoditi nesretne hapšenike, čija je sudbina bila da na najgrozniji način završe svoje živote na krvavom mostu. Tako su dovodili iz Čajniča, Rogatice, okolice Foče, Višegrada, kao i svih bližnjih kotareva iz okolice Goražda i teritorija ispostave koga su god uhvatili i znali za njega. čak šta više su za pojedincima pravili potjeru, ako su recimo saznali da je nekuda otišao, da spase goli život. Na most su dovodili cijele grupe ljudi od 50 do 300, pa i više. Tada bi na jednu stranu mosta donijeli harmoniki i svirali, a na drugu bi stranu postavili samovoz, te bi upalili motor i dali sav gas tako da bi rad motora, a sviranje sa druge strane eliminiralo vrisak nesretnih žrtava koje bi u to vrijeme klali na najgori način patili. Časne sestre koje su odvedene sa Pala pošto je nad njima po svoj prilici najprije izvršeno nasilje po ovim zlikovcima zaklane na kamenom mostu. Cijela sela i okolica samoga Goražda (032) ostale su bez kuća, a često i bez jedne muške glave....Grad je imao 75 žrtava koji su poklani. Mnogi koji su ostali su isprebijani i prestrašeni da više ne liče na normalne ljude. Na tri mosta u Goraždu (033) poklano je oko 7.000 ljudi a u relaciji od Foče do Ustipre Drina (034) progutala oko 20.000 ljudi. Da su preživjeli građani Goražda spasili bar gole živote može se zahvaliti čestitim i poštenim nekim građanima pravoslavne vjere kao i to da sam grad Goražde sa ovu stranu Drine nije do temelja izgorio".

Gotovo identično je bilo i u Foči. Tako je kapetan Sergej Mihailović, etnički zapovjednik u Foči (035) 6. XII 1941. pozvao proglasom sve Muslimane i Hrvate od 16 do 60 godina da se jave. Potom su za

nekoliko dana na zvjerski način pobijeni. Uz oko 400 mješтана među pobijenima bilo je i oko 700 Muslimana, koji su tu u Foča i Zatečeni kao izbjeglice iz jugoistočne Bosne, sklanjaju i se od etničkog terora. Za nepuna dva mjeseca na fočaanskom kotaru (036) tada je na različite načine poubijano oko 5.000 muškaraca, žena i djece, dok je spaljeno nekoliko stotina kuća. Po izjavi samoga S. Mihailovića u Foča i Gorazdu (037) ubijeno je 5.000 Muslimana. Istodobno ubijeno je tu tada i stotinjak Hrvata.

etnici se nisu zaustavili samo na ova dva grada i kotara već su činili zločine na svim područjima koja su im došla pod njihovu vlast.

O etničkim zločinima na području ajničkog kotara pismeno uveljači i 1942. svjedoči Sejfudin Selik, jedan od očevidaca. On kaže: “Kada su se Talijani povukli iz kotara ajničkog koga sva snaga etničkoga sa Gorazda i Foča bacila se na ajničke i .... te pokušala robiti i paliti, te ubijati sve ono što je muslimansko. Kada su zauzeli itav kotar ajničke (038) postavili su za zapovjednika mjesta nekog Nedimovića, šumarskog upravitelja u penziji iz Gorazda, a u općini batovskoj nekog Strahinju, lugara u Batovu, Karadžić Marijana, seljaka iz Sušića i Mišević Milana, seljaka iz Međurečja. Sada je nastupilo klanje muslimanskog življa. Koga su uhvatili zaklali su i to ne ispod nego iznad vrata. Vido sam Hastar Salku sina Nedžibova iz sela Prolaza kojemu su grkljan izvadili i koji je tek nakon mjesec dana u teškim mukama i patnjama izdahnuo. U općini Batavskoj (039) su poklali i poubijali oko 1.000 ljudi, a u Miletkovićkoj oko 500.... Od ovih su neki uhvaćeni i poklani, a neki u bijegu poubijani.... Pored zulumata koja su izvršavali na nama muškarcima najteže nam je što su najprije oboje ostavili naše najljepše ženskinje, a onda ih poubijali. Kada bi izvršavali ove svoje nalete na naše muslimanke djevojke su skakale kroz prozore i u vodu, te tako rađale i šle u smrt nego u ruke odmetnika”.

I na području Srebrenice (040) etnici su tada izvršili brojne zločine. Prema izvješću kotarskog predstojnika iz Srebrenice od 29. I. 1942. samo mjesto se od 18. VIII 1941. do 16. I. 1942. nalazilo pod vlašću etnika. Kotar broji oko 40.000 ljudi od kojih je oko polovica Muslimana a ostala polovica Srbi, uz jednu židovsku i nekoliko katoličkih kuća. Odmah su etnici pokušali pljačkati robu, stoku i hranu kako u gradu tako i na selima, bez masovnijih ubojstava. No dolaskom etnika iz Srbije s majorom Jezdimirom Danigim, te vlasnicima na selu s Rajkom elonjom, po etkom siječnja 1942. uz pljačke, paljevine, mučenja vrše se i masovna ubojstva Muslimana. O tome kotarski predstojnik izvješćuje: “Točan broj žrtava ne može se sada znati, ali od prilike u kotaru srebreničkom (041) oko 1.000 ljudi je poubijano, a materijalne žrtve su neprocjenjive, jer su opljačkali sve redom, poklali i uništili svu stoku kao i ostalu pokretnu imovinu. Prilikom pljačke su zvjerski postupali sa ljudima i ženama, tukli žicom, kundacima, boli nožem po raznim dijelovima tijela, svlačile gole ljude i žene, kao od majke rođene i tako ih prisiljavali da im daju novac, kažu ko ima novaca i gdje je ko pobjegao, te mnogima i ako je dao sve što je imao oduzeli bi i goli život. Bilo je nekoliko silovanja nad djevojkama od 14 godina pa na više. Neke su ljude ubijali iz puške, neke kundacima, a najviše su klali kao janjad. Ljudi su stalno živjeli u strahu, jer je svaki otkrivao strepio kao ovca noža, te više no i dana proveli na onoj zimi po šumi. Pored ljudi koje su etnici ubili i zaklali ima ih dosta mrtvih od posljedica iza batina i studeni”. Preostalim stanovnicima radi nedostatka hrane, uslijed bolesti i radi studeni prijeti glad te zarazne bolesti.

O stanju u Višegradu (042) izvjestila je Kotarska oblast Višegrad 28. V. 1942. slijedeće: “Pučanstvo ove oblasti od 2. rujna 1941. godine, pa sve do danas preživljuje najcrnje dane u svome životu. Sela popaljena. Pučanstvo unire od gladi i bolesti po ulicama grada u koliko je izbjeglo ispred komunističkih etničkih bandita iz svojih seoskih domova u grad. Do danas pobijeno je Hrvata, muslimana i katolika u ovome Kotaru (043) oko 5.000 ljudi koja se cifra još povećava. U gradu se nalazi oko 10.000 nezbrinutih izbjeglica. Životnih namirnica nema, a u koliko se mogu naći, cijene su previsoke da bi se siromašni dio pučanstva mogao održati na životu”. U izvješću u iste oblasti od 12. VI. 1942. daje se potpunije izvješće o “prilikama i političkoj situaciji u kotaru višegradskom od dolaska Talijanskih vlasti (9. XI. 1941.) do danas”. Tu se navode i ovi etnički zločini: 3. I. 1942. u selu Dobrunu (044) “sakupljeno je u jednu kuću u 82 lica (sitne djece, starih žena, odraslih muškaraca i ženskinja) bombe su bačene u kuću u koja je kasnije zapaljena i kojoj su svih 82 izgorjeli”; 6. I. = u selu Strmicima (045) “u jednoj su kući izgorjeli 46 lica (djece, žena i muškaraca)” i 5. III. = u selu Resniku “natjerano je u Drinu 52 osobe u kojoj su se svi podavili osim jednog dječaka koji je iako ranjen u plećku isplivao na desnu obalu rijeke Drine i ispričao mi ovaj etnički postupak”. Tu se navodi da je već oko 300 izbjeglica u Višegradu umrlo od gladi.

U to vrijeme broj ubijenih Muslimana od strane etnika procjenjuje se prema pisanim dokumentima još za područje Vlasenice (046) 2 do 3.000 i Rogatice (047) do 1.000. Slično je bilo i u okolici Nevesinja (048) gdje su tako čer Muslimani klani i ubijani, a zapaljeno pet sela. Većina žrtava je mučenica, a žene i djevojke

silovane, dok su mnogi zaklani i ubijeni bacani u **Drinu do Fo e** (049) do **Ustipra e** (050). Nakon plja ke, mnoge su ku e i neka sela spaljena, a spaljene su i mnoge džamije, od kojih samo u Fo i tri. Tisu e izbjeglica je pohitalo prema Sarajevu, Tuzli, Mostaru i drugim okolnim gradovima. Tako je u Sarajevu krajem sije nja 1942. bilo 7.000 prijavljenih izbjeglica, krajem velja e 11.266. te u ožujku oko 17.000 i to gotovo svih Muslimana. Ve ina ih je bila smještena u zajedni kim nastambama. Blizu 60% od ukupnog broja tih izbjeglica inile su žene, djeca(do 7 god.) i starci i starice (preko 60 god.).Izbjeglice su bile izisto nobosanskih kotareva: **Goražde** (051), **Rogatica** (052), **ajni e** (053), **Fo a** (054), **Višegrad** (055), **Srebrenica** (056), **Sarajevo** (057) i **Vlasenica** (058), **zatim iz isto nohercegova kih kotareva: Gacko** (059), **Bile a** (060), **Nevesinje** (061), **Ljubinja** (062), **Trebinje** (063) i **Stolac** (064), **a bilo ih je izvjestan broj iz Sandžaka** (065). Koji su sve problemi nastali u svezi s njihovim smještjem, odje om i obu om, ishranom te lije ni kom zaštitom, u to zimsko vrijeme s temperaturama od –20 stupnjeva, nije potrebno ni govoriti. Tako se ukupan broj izbjeglica u cijeloj NDH u prolje e 1942. ve popeo na blizu 100.000, ve inom radi etni kog terora i zlo ina. **Dolazak partizana u to isto nobosansko podru je onemogu ilo je privremeno dalje etni ke zlo ine, ali je omogu io mnogim etnicima prelazak u partizane, bez kazni za po injene zlo ine.**

Drugo razdoblje (kolovoz-listopad 1942.)

U ovome razdoblju opet e najve i etni ki zlo ini genocida biti u injeni u isto noj Bosni i Hercegovini, ali i u drugim krajevima. Prema izvješ u D. Jev evi a majoru P. Ba ovi u iz druge polovice srpnja 1942. na tome podru ju tada etnici su raspolagali sa 10.000 pušaka, od kojih se 7.000 nalazilo organizirano i razvrstano po postrojbama. Od toga se u Hercegovini nalazilo oko 4.000 koje su Talijani hranili.Njima su u pomo slati oni iz Crne Gore, Sandžaka i Srbije. Istodobno etnici su nastojali o istiti svoje redove ali i likvidirati poznatije pojedince izvan njih koji im smetaju u radu. Zato je 6. VIII. 1942. major Petar Ba ovi , zapovjednik Komande operativnih jedinica isto ne Bosne i Hercegovine uputio zapovjednicima svih etni kih korpusa i brigada zapovjed da dostave spiskove i podatke o pojedinim ljudima s mišljenjem kako bi Komanda donosila rješenja o primjeni slova “Z”. Zapovjednici brigada dužni su po prijemu nare enja o stavljanju pojedinog lica pod slovo “Z” u roku 24 sata pomo u trojki istog likvidirati – ubiti. Ba ovi pojašnjava da ovo “likvidiranje – ubijanje ima biti isklju ivo klanje kamom”. Iz prakse proizlazi da etnicima nisu bile potrebne takove zapovjedi pošto su oni to i bez njih inili, a naj eš e masovno. Planiraju i napad na Fo u etnici su istaknutim talijanskim zapovjednicima poklonili vrijedne poklone i od Talijana dobili dozvolu. Zapovjednik operacije bio je major Zaharije Ostoji . etnici su zauzeli Fo u, 19. VIII. 1942., u kojoj se nalazilo oko 8.000 Muslimana, što mještana što okolnih izbjeglica. Oko 5.000 njih je uspjelo pobje i prema Sarajevu, **manje grupice su se posakrivale, dok su svi ostali uhva eni i pobijeni**. Z. Ostoji je 23. VIII. 1942. izvjestio evni ku Vrhovnu komandu : “Ju er završio akciju do **Ustikoline** (066) i grebena **Jahorine** (067)...**Po dosadašnjim podacima .... 1.000-3.000 muslimana poklanih**. Sve trupe dobri borci, a još bolji plja kaši.... Pad Fo e ima dobrog odjeka. Muslimani u masama bježe u Sarajevo”. Jedan od preživjelih Muslimana iz Fo e izjavljuje: “... im su Fo u zauzeli etnici, pohvatali su i poubijali sve muškarce muslimane kao i jedan veliki broj žena i djece, dok su skoro sve djevojke i mlade žene silovali. Ostalo je živo svega 11 skrivenih muškaraca. Trgovine i ku e do kraja oplja kane, a neke od njih zapaljene”. Isti navodi “oko dvije tisu e nevinih žrtava”. O tim doga ajima u Fo i krajem kolovoza 1942. izvješ uje Kotarska ispostava Goražde. Tu piše: “Za cijelo vrijeme dok su naše vlasti bile u Fo i (od 30.V. do 19. VIII. 1942. – a.) etnici su ubijali i vršili su nasilja nad muslimanskim življem, koje je bilo pod njihovom vlaš u. Sve se je doga alo i u ono vrijeme kada je talijanski asnik bio u Fo i (od 20. VI. 1942. – a.), kome su naše vlasti sve predo avale, što rade etnici po muslimanskim selima. On je obe ao da e ovo sprije iti, ali iz dana u dan ovo se ponavljalo, u zadnje vrijeme ak i u estalo....Kada su etnici vršili napad na Fo u (19. VIII. 1942. –a.), sve su ubijali bez ikakve milosti, kako djecu tako i žene, oplja kali djelomi no polili na primjer **kod same željezni ke postaje natjerali su u jednu ku u oko 40 osoba žena i djece te istu zapalili** (Fo a 068). Po zauze u grada Fo e ulazili su po ku ama vršili plja ku, klali ljude, žene i djecu i vršili nasilja silovanja nad djevojakama i ženama, pa potom ih ubijali, tako er sve one što im je došlo na pušku i pod nož nisu ostavili ve su sve pobili i poklali. Za vrijeme zbjega i probijanja pu anstva, etnici su postavili strojnice, pucali u masu izbjeglica, a sa baca ima su u najve e mase tukli i uništili, tako da se ra una da je u onome zbjegu **ubijeno i stradalo oko 3.000 osoba ve inom žena i djece** (Fo a 069)...Talijanske vlasti iz Goražda i ajni a prispjeli su u Fo u 21. kolovoza 1942. godine i bili o evici cijelog pokolja kojeg su etnici izvršili u Fo i i okolici”. No, prema izvješ u P. Ba ovi a i D. Jev evi a D. Mihailovi u, etnici su se

pobrinuli tako da su pred Talijanima svi “tragovi masakra odmah uklonjeni”, objavivši formalno i strijeljanje onih etnika “koji su ubijali i plja kali” te Talijanima i pismeno “utvrditi” kako etni ka “vojska nije inila nikakva nasilja”. Ali u drugom izvješ u etni ki zapovjednik P. Ba ovi 5. IX. 1942. izvještava D. Mihailovi a o rezultatima ove akcije navode i da je u **Fo i poginulo** (070) “... **1.200 ustaša u uniformi i oko 1.000 kompromitovanih muslimana, dok smo mi imali etiri mrtva i pet ranjenih... Imali smo ogromni plen**. Naš je cilj bio da osiguramo vezu sa Srbijom i to smo postigli”. Istodobno zapovjednik Nevesinjske etni ke brigade 24. VIII. 1942. izvještava D. Mihailovi u u svezi Fo e slijede e: “moram na žalost, da naglasim, da je Fo a ovog puta sva oplja kana i najve i broj zgrada demoliran. Bilo je slu ajeva gde su i srpske porodice oplja kane. Plja ku su vršili i etnici i susedni seljaci, muško i žensko, staro i mlado. Mnogi Oficiri nisu bili na visini jer nisu ništa preduzeli da plja ku spre e, naprotiv bilo ih je koji kažu da je to prirodna stvar i da ne treba spre avati plja ku nad neprijateljem ... To što se desilo u Fo i, ini se i na svim drugim mestima kuda etnici prolaze, tako da izgleda da je glavni etni ki zadatak plja kanje. U plja ki nisu se pokazale nikakve razlike izme u Crnogoraca i Hercegovaca”.

Od 29. VIII. do 4. IX. 1942. grupa od oko 1.000 isto nohercegova kih etnika je za vrijeme talijanske vojne operacije “Albia” protiv partizana na **Biokovu** (071) izvršila masovnu plja ku, palež i zlo ine nad tamošnjim civilnim hrvatskim pu anstvom. Tako je samo na podru ju velike župe **Cetine (u mjestima Baš ani** (072), **župa biokovska, i Dragljani** (073)) zaklano, strijeljano i spaljeno oko **160 Hrvata**, među kojima i tri sve enika i to: Ivan Bondi , Josip Braenovi , kojemu su odsjekli glavu, i Ladislav Ivankovi . Major Petar Ba ovi , zapovjednik etnika 5. IX. 1942. o toj “kaznenoj ekspediciji” izvjestio je D. Mihailovi a : “Naši etnici prošli su te krajeve s pesmom i srpskom zastavom i došli na obalu našeg Jadrana (južno od **Makarske – a.**) (074) gde su na obali poboli našu zastavu. **Preko 1.000 ustaša pobijeno** je, dok mi nijesmo imali ni jednog mrtvog ni ranjenog”. Dalje navodi da su na tome putu od **Ljubuškog** (075) do **Vrgorca** (076), radi “velikog ogor enja za nedela koja su ustaše po inili prema Srbima” (iako na tome podrug ju gotovo i nema Srba – te im to služi kao motivacija i opravdanje za svoje zlo ine) “oderali živa tri katoli ka sveštenika. Naši etnici ubijali su sve muškarce od 15 godina na više. Žene i deca ispod 15 godina nisu ubijana. 17 sela je potpuno spaljeno”.

Od svibnja do rujna 1942. u isto noj su Hercegovini etnici, na osnovi sporazuma s Talijanima, preuzeli vlast, osim gradova. M. Šanti , na sastanku etni kog vodstva u Trebinju izjavljue: “Naša suradnja sa Talijanima odobrena je od Draže... Osim toga Talijani nam daju oružje i municiju. Mi danas u hercegova kim krjevima imamo oko 8.000 pušaka i preko 2 miliona rezervnih metaka” najavivši i ovdje iš enje “od katolika i muslimana”, koje treba sve “potisnuti i uništiti bez izuzetka i bez sažaljenja”. To etnici i ine tamo gdje su postojali uvjeti a tamo gdje takovi uvjeti trenutno nisu postojali, tu su takti ki postupali. Tako su pobili nekoliko stotina Hrvata i Muslimana, nakon ega je uslijedilo masovno iseljavanje hrvatskog i muslimanskog pu anstva s lijeve obale Neretve. U ovom periodu taj egzodus je bio ve inom s podru ja stola kog kotara na kojemu od “oko 28.000 katolika i muslimana”, osim nekoliko obitelji u samom Stolcu nije ostao ni jedan Hrvat i Musliman, kaže se u jednom etni kom dokumentu. Tako da bi ostvarili svoj cilj izbijanja na Neretvu nastojali su ostvariti. suradnju sa prosrpski orjentiranim Muslimanima. Tako su uz suglasnost Talijana, osnovane muslimanske etni ke postrojbe pod etni kim nadzorom i neposrednim zapovjedništvom, prikrivaju i – dakako – svoje krajnje namjere. Takove postrojbe nazvane su kvazi “Muslimanske nacionalne organizacije”. Glavni nosilac promidžbe oko ustroja te organizacije bio je Dr. Ismet Popovac. etnici e iskoristiti ove postrojbe za ostvarenje svog cilja tj. izbijanja na lijevu obalu Neretve, iš enjem tamošnjih Hrvata. Tako su etnici od 19. do 25. rujna 1942. godine protjerali Hrvati iz **Stoca** (077) i **Dubrava** (078) i pritom **zaklali njih preko 100**, dok nisu stradali Muslimani u tim mjestima, sukladno dogovoru Jev evi a i predstavnika tamošnjih Muslimana. Tada su etnici u selu Prenj, kod Stoca polili benzinom, živa zapalili i na taj na in ubili 83-godišnjeg župnika don Vidu Puticu. **Tada je prema podacima Jev evi u upu enim Draži, uništeno, poklano i protjerano s cijelog stola kog kotara 10 do 15.000 Hrvata**. Istodobno su etnici oplja kali a potom porušili ili spalili oko 1.000 hrvatskih domova, oplja kavši svu krupnu i istnu stoku i sve dogugo što se moglo oplja kati. U tome poslu priklju io im se i jedan broj tamošnjih Muslimana. Tada su hercegova ki etnici krenuli u napad na sela u apljinskom kotaru na lijevoj obali Neretve. O tome je Kotarska oblast **apljina** (079) izvjestila 27. rujna 1942. Ministarstvo unutarnjih poslova NDH slijede e: ”Dana 26. rujna 1942. godine tokom cijelog poslijepodneva napadali su etnici selo **Dretelj** (080), **Šumance** (081) i **Kru evi e** (082) pucaju i s lijeve strane Neretve na desnu stranu, dok je druga grupa napadala **Bivolje Brdo** (083). Iz kotara stola koga imade ovdje oko 1.000 osoba izbjeglica koji nisu ništa iznijeli osim golih

života. O pobijenim i poklanimma u selima ne zna se još točan broj jer su obezumljeni ljudi izbjegli u razne krajeve i kotareve i da ne znaju jedan za drugoga.

U noći od 26. i 27. rujna t. g. napali su etnici oko 11 sati noću u oružni ku postaju Domanovi i. Napadaj je odbijen bez žrtava.

Nakon svega ovoga kotar stola ki je o išan od hrvatskog življa koji se nalazi još jedino u selu Dabricsi, potpuno blokiran od etnika, i žive izbjeglice u samom mjestu **Stolac** (084). Dakle pod okriljem Talijana etnici su o istili potpuno lijevu obalu Neretve u kotaru stola kom od hrvatskog življa i sada došli do Neretve i napadaju sela kotara **apljina** (085) i **Mostara** (086) s desne strane Neretve....Od kotara apljinskog tako er je spaljeno selo **Hotanj** (087), porušene kuće u selu **Tasovi i ima** (088), istjeran hrvatski živalj iz **Poitelja** (089). Talijani su samo forme radi uhitili nekoliko etnika koji su sudjelovali u paljenju, ubijanju i protjerivanju hrvatskog življa, koji su nakon par dana pušteni, dok su kamionima prebacili hrvatske izbjeglice iz Stoca u apljinu. Odatle se većina prebacila u Slavoniju. Sada su etnici nastavili svoju aktivnost u dolini Neretve. Već 6. listopada 1942. godine napali su etnici u zajednici s nekoliko muslimana i što ubili, što poklali 17 osoba u selu **Višini** (089). Ubijeni su ovi: Boras Franjo, glavar sela, zaklan nožem, Manda Boras, žena mu, zaklana, Jaka Boras, kćer mu zaklana, Nikola Falak, Zaklan, Anđelka Falak, zaklana, Stojka Ivanković, zaklana, Andrija Ivanković, ubijen puškom, Božica Malić, zaklana, Anica Cvitanović, zaklana, Miško Malić ubijen, Boško Malić ubijen, Mara Blažević ubijena, Kata Krešić ubijena, Pero Raić zaklan, Marija Raić zaklana, Luca Ljiljanović, puškom ubijena. Ne treba ni govoriti da je stoka i hrana u selu po etnicima opljačkana. etnici su 12. X. 1942., u pratnji talijanske vojske, popalili sela Beleniće, Kijev Dol i Golubinjac, u kotaru Ravno, iz kojih se hrvatsko pučanstvo spašavalo bijegom u Slano na jadranskoj obali. Time je bio ispunjen u potpunosti talijansko-etnički dogovor o uništenju Hrvata s lijeve obale Neretve u Hercegovini.

U tijeku talijanske vojne operacije protiv partizana na prozorskom području u listopadu 1942., etnici su najprije na **mostarskom području** (090) ubili oko 200 Hrvata i Muslimana, a zatim na **prozorskom** (091) ubili, zaklali, bacili u vodu ili jamu 1.716 ljudi, od kojih su 340 bili Muslimani, a ostalo Hrvati civili, dok su u povratku na konjima (091) kotaru ubili dvadesetak Hrvata, opljačkali kuće i sela i mnoge od njih zapalivši. Bilo je brzojavom 23. X. 1942. izvijestio D. Mihailović: "U operacijama **Prozor** (092) zaklano je preko 2.000 Šokaca i Muslimana. Vojnici se vratili oduševljeni".

I na drugim područjima BiH na kojima su djelovale etničke postrojbe, premda vezane sporazumima s vlastima NDH ili Nijemcima, vršile su kontinuirano pljačke, paleže i ubojstva. Tako su npr. prema izvješću u Župske redarstvene oblasti Nova Gradiška etnici iz Velike Ilove, pod zapovjedništvom Rajka Maleševića 29. VII. 1942. opljačkali 11 Hrvata (i ja se imena navode). Prema izvješću u Zapovjedništva 3. oružničke pukovnije etnici su nakon što su 10. IX 1941. "zauzeli Bos. Svinjar – zapalili u istome 30 katoličkih i muslimanskih domova", dok su zarobljene zapovjedničke postaje i jednog oružnika zaklali. Na području Dervente etnici su vršili upade i pljačke, te ubojstva po selima nad hrvatskim i muslimanskim pučanstvom te zarobljenim domobranima. Tako su 23. VIII. 1942. na rijeci Bosni u **Podnovlju** (093) **poklali 96 zarobljenih domobrana**. O daljnjim etničkim zvjerstvima nad pučanstvom sela nastanjenim Hrvatima izvjestila je kotarska oblast Deventa 15. XI 1942. Zato je Vrhovno oružničko zapovjedništvo NDH u izvješću za drugu polovicu studenog 1942. u svezi s etničkom djelatnosti moglo navesti "da su svi sporazumi sa etnicima bez ikakve vrijednosti", pošto njihove manje "skupine upadaju u hrvatska sela gdje otimaju sve vrednije stvari i razoružavaju seoske milicije". Istodobno oni etnici na područjima pod talijanskim nadzorom, kao protukomunistička milicija zajedno s talijanskim postrojbama vrše "progon našeg mirnog življa kojeg etnici okrivljuju zbog komunizma, a ta okolnost pruža im neograničena prava da naš živalj uništavaju, vrše pljačke i paleže a naše vlasti uobće preziraju". Potom se navode izvješća oružničkih pukovnija koja to ilustriraju. Tako su npr. 5. XI. 1942. u **Milinom** (094) selu dočekali "trgovca Mehu Hara i i Mehu Memiševića, oba iz Koraja, kotar Brčko. Iste opljačkali a potom na zvjerski način ubili i bacili u jedan potok gdje su pronađeni"; 13. XI kod Dervente "uhitili seljake Petra Gavranu i Matu Sirovinu, svezali i odveli sobom. Na putu u selo Gor. Smrti ubili su Petra Gavranu, dok je Sirovini uspjelo pobjeći"; 17. XI u selu Agići, kotar Derventa ubijen je "seljak Ivan Mamić i njegova žena Manda" pošto se "htio iseliti sa njihova područja"; 6. XI – po skupini "etnika napadnuti su i ubijeni braća Ibro i Mujo Voloder te Halil Voloder iz sela **Rabine** (095), kotar Nevesinje"; 9. XI – "ubijena je po etnicima Kata Bender i Mara Krašić, obe iz sela **Vinina Hrasno** (096), kotar apljina" pošto su se "suprostavile etnicima kod oduzimanja stoke"; 13. XI – "više pravoslavaca državnih službenika u miru iz biv. Jugoslavije, primilo je svoje mirovine i mirovinske zaostatke na

blagajni poreznog ureda u Trebinju. Nakon toga otišli su u kr mu Vlade Petkovi a u Trebinju. Bivši blagajnik ob ine Trebinje Tomo Petkovi i Dimitrije Kurili , biv. direktor gimnazije u Trebinju pla aju i ra un dizali su novac u vis i govorili: “Vidi Kune na njima ne piše “Za dom spremni”, ovo su nam dali Hrvati koje smo klali ima 13 mjeseci”...itd.

Istodobno i na podru ju sjeverne i srednje Dalmacije etnici su u režiji Talijana i pod njihovim okriljem u inili više zlo ina genocida nad Hrvatima. Tako su po etkom listopada 1942. na podru ju velike župe Cetina, predvo eni vojvodom M. Rokvi em u selima Gata (097), Naglice Cislja (098), Ostrvica (099), Zve anji (100), Dugopolje (101), Kolenice (102), Srijani (103) i Dolac Gornji (104) pobili oko 200 Hrvata, a nakon plja ke mnoge ku e zapalili. Kako su Talijani zabilježili: “Poklane su ve inom starije osobe, žene i djeca koje nisu imale nikakve veze s partizanima”. Svatko je zaklan tamo gdje je i uhva en. etnici su usput pjevali: “Nama Petar iz Londona piše o j Hrvatima, nema vas više”. Zatim su uji evi etnici 21. X. 1942. u Biteli u (105), kod Sinja, u režiji Talijana ubili 29, a u Otiši u (106) 6 Hrvata, zapalivši pritom 220 hrvatskih ku a. Po izvješ u talijanskog generala Berardija iz Knina “svaki katolik je mu en i zaklan, a poslije je ve ina lešina izmrcvarena na najgrozniji na in”, ali nije reagirao. uji je brzojavom izvjestio D. Mihailovi a: “Moji su klali sredi!” I Meda ki etnici su 3. X. 1942. ubili petoricu Hrvata iz Ribnika (107) u Lici. Svi dokumenti pokazuju da su u ovim pokoljima stradali civili, što se vidi i po etnickim gubicima, a isti su imali za posljedicu novi val izbjeglih Hrvata iz ovih podru ja prema moru i dalje u unutrašnjost NDH.

Tre e razdoblje (sije anj-ožujak 1943.)

etni ki zlo ini genocida nad Hrvatima i Muslimanima u ovom razdoblju poklapaju se s operacijama Nijemaca i Talijana protiv snaga NOP-a na širem podru ju NDH sa sjedištem u Biha u, koje zapo inju 20. I. 1943. U njima sudjeluju i etnici s podru ja NDH, Crne Gore i Srbije. To e oni iskoristiti za ve otprije planirano iš enje Muslimana i Hrvata. Ve 25. XII. 1942. u instrukciji D. Mihailovi a majoru Zahariju Ostoji u, da prije prikupljanja etnika u rajonu Jablanice i njihovog upu ivanja u borbu protiv partizana, “prvo svrši glavnu stvar” tj. pokolj Muslimana u jugoisto nom dijelu Bosne i u zapadnom dijelu Sandžaka (108). Vještom propagandom etnici su pridobili dio prosrpski orijentiranih Muslimana intelektualaca kao npr. dra Ismeta Popovca, Mustafu Paši a i majora Fehima Musakadi a. Oni su osnovali kvazi “Muslimansku nacionalnu vojno- etni ku organizaciju”, u sastavu etni kog pokreta, pod njihovim nadzorom, ustrojivši i ograni ene vojne postrojbe, kako bi odvojili Muslimane od NOP-a. To se vidi i iz depeše majora Ostoji a upu ene 2. I. 1943. Draži Mihailovi u u kojoj piše: “Muslimani (odnosi se na Popovca, Paši a i Musakadi a – a) vam šalju pozdravni telegram. Još su kod mene i pišu rezoluciju. Pored ovog prijateljstva ja istovremeno radim detaljan plan za uništenje Turaka u ajni kom srežu”. I ovdje je jasan etni ki dvoli ni stav. Kako se ve 3. I. 1943. bilo prikupilo 4.200 etnika etvrtog etni kog korpusa (sastavljen od etnika Limsko-sandža kih etni kih odreda i etnika Zetskog lete eg etni kog odreda) u Kolašinu i Ostrogu, a kako su Talijani privremeno odgodili njihov pokret za Jablanicu, to je Draža Mihailovi pristupio ostvarenju svog monstruoznog plana uništenja Muslimana. To no je prosudio da Talijani, radi zauzetosti borbama s partizanima te odnosima s Nijemcima i ustašama, ne e biti u mogu nosti intervenirati. Postupaju i po Dražinoj zapovjedi Ostoji je sazvaio konferenciju u Šahovi ima, kod Bijelog Polja, na kojoj su uz njega bili još etni ki zapovjednici major Pavle uriši i Vojislav Luka evi . Na konferenciji je razra en plan uništenja Muslimana koji su se nalazili na putu etnika iz Crne Gore i Sandžaka prema Jablanici na Neretvi. Odlu eno je odmah krenuti u akciju sa hercegova ko-crnogorskim etnicima koji su trenutno bili na raspolaganju, ne ekaju i da se prikupe preostali etnici iz Crne Gore, Sandžaka i isto ne Bosne.

Zato se s tih oko 3.000 etnika, na elu s Luka evi em i Mirašem Savi em, a prema zapovjedi majora Ostoji a od 3. I 1943., pristupilo dva dana kasnije iš enju Muslimana bjelopoljskog kotara. uriši je otklonio talijansku intervenciju i 6. I. naredio etni kim zapovjednicima da produže “ s napadom sve dotle dok se ne postigne cilj koji sam odredio na konferenciji u Šahovi ima, a kada se taj cilj dostigne, onda stanite”, uz napomenu na “prisustvo Italijana se ne obazirite”. uriši je 10. I. 1943. izvjestio etni ku Vrhovnu komandu da je akcija u bjelopoljskom (109) kotaru završena, da su u njoj potpuno oplja kana a potom uništena 33 muslimanska sela; ubijeno oko 400 muslimanskih boraca i oko 1.000 žena i djece, koji nisu uspjeli izbje i s ostalima, dok su sami inali 14 poginulih i 26 ranjenih etnika. Bio je to samo uvod. Iako je major Ostoji 3. I. izdao zapovijed i za iš enje Muslimana u ajni kom kotaru, izvršenje se moralo prolongirati dok se ne prikupe sve etni ke snage, predvi ene u akcijama protiv partizana u dolini Neretve, pod okriljem Talijana. Dana 15. I. 1943. Talijani su dali odobrenje za pokret

prema Jablanici ovim crnogorskim etnicima podijelivši im u narednih 15-ak dana 4.000 pušaka i ostalo neophodno naoružanje i streljivo. Draža je naredio Ostoji u “da ljudi ne sede besposleni” te da etnici krenu u pravcu Kalinovika, gdje se Ostoji nalazio, ali da uz put “o iste oblast ajni a” (110). Tako je 28. I. 1943. donijeta odluka o “ilegalnom” odlasku etnika u zapadnu Bosnu koji će uz put izvršiti stravičan pokolj Muslimana. Major Pavle uriši, koji je određen da rukovodi ovom operacijom izdao je 29. I. 1943. zapovijest svojoj grupaciji od 6.000 etnika za pokolj muslimanskog življa u ajni kotaru. Draža ih je pismeno instruirao 1. i 4. II. 1943. predviđajući da će ovi uriši evi etnici 4. korpusa i i “kao divlji odredi kojima se ne zna poreklo”, ali da “usput iste sve pred sobom”, te da “su ve krenuli i iste Sandžak i tako redom”.

Postupaju i po tim Dražinim instrukcijama P. uriši je naredio zapovjednicima svih pet etničkih kolona da Talijane ne napadaju a od stanovništva “sve borbe Muslimane, ustaše i komuniste ubijati, žene i djecu ne ubijati”, što je bila obična etnička podvala, kako se ne bi ostavili pismeni tragovi o ubijanju stanovništva. To je vidljivo iz uriševih povjerljive zapovjedi od 8. II. u kojoj piše: “skrenite pažnju starješinama na obezbeđenje od (rijeke) Drine, a izdati pored toga naredenje pojedinim odjeljenjima da prokrstare okolni teren i unište sav muslimanski živalj na koji naiđu”. Sve etničke postrojbe prešle su 5. II 1943. u napad iz bivših ve 7. II. na rijeku Drinu, čime su završene borbe s muslimanskom milicijom. Potom se prišlo pregledu terena, pljački i uništavanju kuća i imovine, te potpunom uništavanju Muslimane s područja kotareva ajni e (111), Foča (112) i Pljevlja (113), ubijaju i uz put sve na koje se naišlo, bez obzira na spol i uzrast. Sukladno višim zapovjedima i zapovjednici brigada izdavali su zapovjedi takovog sadržaja. Tako je Jovan Jelovac, zapovjednik etničke Pljevaljske brigade 10. II. naredio svojim etnicima: “Hvatajte ... i sve ubijajte. To je naredenje naših najviših starešina i to moramo izvršavati”. Manji dio muslimanskog življa spasio se skrivanjem i bijegom izbjegavši tako etnički pokolj. O rezultatima operacije P. uriši izvijestio je Vrhovnu komandu i Dražu Mihailovića osmi dan nakon njezina početka tj. 13. II. 1943.

Tu stoji: “Sva muslimanska sela u tri pomenuta sreza su potpuno spaljena tako da nijedan njihov dom nije ostao intak. Sva imovina je uništena sem stoke, žita i sena. Naredeno je prikupljanje ljudske i stočne hrane u određenim mestima, za stvaranje magacina rezervne hrane i ishranu jedinica koje su ostale na terenu radi išćenja i pretresanja terena i šumovitih predela, kao i radi sprovođenja i uvršćivanja organizacije na oslobođenoj teritoriji. Za vreme operacija se pristupilo potpunom uništavanju muslimanskog življa bez obzira na pol i godine starosti. Žrtve. Naše ukupne žrtve su bile 22 mrtva, od kojih 2 nesretnim slučajem i 32 ranjena. Kod muslimana oko 1.200 boraca i do 8.000 ostalih žrtava: žena, staraca i dece”.

Ovaj pokolj je bez sumnje jedan od najvećih grupnih zločina počinjenih tijekom Drugoga svjetskog rata na području bivše Jugoslavije. Išćenje je potom nastavljeno i u Sandžaku.

Po njemačkom generalu Lutersu cilj ovih etničkih akcija je “istrebljenje muslimanskog dijela naroda naročito u Sandžaku i u Hercegovini”, jer taj “klin muslimanski izmeću Srbije i Crne Gore mora konačno da nestane”. Istodobno on svom Glavnom stanu piše: “Treba baš istaknuti kao osobinu etničkog vojevanja njihovo napadanje nenaoružanoga i slaboga neprijatelja... Klanje bespomoćnih žena i djece (muslimana) za etnike je po sebi razumljivo, jasno i hrabro djelo, a izvršioци se smatraju junacima”. To je potvrdio i etnički vođa D. Jevčević iz toga vremena kada, su oni “koji su bili junaci u pljačkanju i klanju žena bili su kukavice čim je prva puška pukla” bježe i 30 km pred hrvatskim partizanima iz Dalmacije.

Upravo su porazi etnika od partizana na Neretvi, a potom na Drini, gdje je doprinos hrvatskih partizana bio najznačajniji, utjecali da njihovi planovi uništenja Muslimana i Hrvata dožive slom. Po njemačkim provjerenim podacima s područja svoje zone, u šest istočnobosanskih i četiri srednjobosanska kotara, do toga vremena poginulo je 32.800 Hrvata i Muslimana, od kojih prvih 8.400 a drugih 24.400. One male preostale skupine Muslimana etnici su početkom ožujka 1943. prisilili da prijeđu s islamske na srpsku pravoslavnu vjeru, kao što je bio slučaj u selima kraj Foče i to Potpeju (114) i Viskovu (115).

Istodobno su krajem siječnja 1943. i etnici u Dalmaciji, iskoristivši odsutnost jačih partizanskih snaga, krenuli u akciju ubijajući u selima Kijevo (116), Kosori (117), Maovice (118), Vrlika (119), Ruži (120), Otavice (121), Gradac (121) i Kričke (122) više od 100 Hrvata, siluju i žene i djevojke, a sve pod parolom “pali i kolji sve stoje katolici”. Tada su starca Niku Blaževića od 68 g. živog nabili na kolac i pekli na vatri dok nije umro, a u Otavicama Iliju Meštrovića, starca od 86 g., strica glasovitog hrvatskog kipara Ivana Meštrovića, bacili živa u njegovu zapaljenu kuću i tako usmrtili. Ve 1. II. 1943. D. Mihailović je izvještavao: “U Kijevu i Vrlici Bačevići (123) streljao 55, a u Maovicama (124) i Otavicama Vujić (125) 48 ustaša”. Potom su 3. i 4. II. 1943. hercegovački etnici na području Imotskog (126) i okolnih sela zaklali i

ubili 32 Hrvata, pljačkaju i uništavaju i imovinu, pale i kuće, siluju i djevojke i žene. U tim akcijama stradali su samo Hrvati civili, koji su za etnike svi ustaše, a niti jedan Srbin, kao ni jedno selo nastanjeno Srbima. **Posljedica je opet samo u Sinju oko 3.000 izbjeglih Hrvata.**

U svezi s vijestima o stravičnim pokoljima Muslimana pod vodstvom D. Mihailovića britanska vlada mu je 1. V. 1943. skrenula pozornost da bi etničko vodstvo trebalo "ublažiti stav" prema Muslimanima. Istodobno legendarni francuski general Charles. de Gaulle, vođa pokreta Slobodne Francuske i nove armije, lažnim informacijama jugoslavenske vlade Slobodana Jovanovića doveden u zabludu, odlikovao je francuskim ratnim križem D. Mihailovića i nekoliko drugih Z. Ostojića i još nekoliko etničkih zapovjednika, na njihovo veliko zadovoljstvo.

Treba istaknuti da su Hrvati i Muslimani antifašisti, aktivisti, borci i sudionici NOP-a bili gotovo bez izuzetka ubijani ukoliko su bili zarobljeni od etnika. Tako je samo Dinarska etnička divizija od 25. V. do 15. VI. 1942. u borbi s partizanima izbrojila "preko 500 partizanskih leševa, većinom Hrvata". Nešto kasnije 1942. kraj **Rujišta** (127) etnici su uhitili 23 partizana Hrvata i strijeljali ih, za što su od Talijana dobili nagradu od 10.000 lira, koji su ih i na ovaj način poticali na zločine. U izvješću vojvode **Čujića** D. Mihailovića od 21. XII. 1943. navodi se da je u borbama s partizanima zarobljeno njih 140, od kojih su 7 bili Srbi, a ostalo Hrvati. Srbi su pušteni a Hrvati svi poklani i bačeni u jamu. U to vrijeme i zapovjednik Podrinjske etničke brigade u svom izvješćaju uz ostalo piše: "streljao sam 5 partizana jer su bili Turci..." (tj. Muslimani, op. Z.D.). Iz drugih dokumenata se vidi da su to većinom bili predstavnici raznih antifašističkih organizacija NOP-a te ranjenici, bez dovoljne vojne zaštite, što su etnici koristili.

Izvan ovih razdoblja, pa sve do kraja rata etnici su činili i dalje brojne pljačke, zlostavljanja i ubojstva Hrvata i Muslimana, gdje god im se pružila prilika. Spomenuto samo neke od tih zločina. Tako su etnici 7. VI. 1943. u općini **Brnjic** (128) poklali 42 Muslimana, nakon čega je u Zenicu pobjeglo 1.060 muslimanskih izbjeglica. Dalmatinski etnici su u veljači 1944. u **selima Dubrava** (129), **Danilo** (130), **Radonići** (131) i **Goriš** (132) ubili 30 Hrvata, a u prominskom selu **Nečmen** (133) 4. IV. ubili 10 Hrvata i na području **Skradina** (134) 12. IX. 1944. ubili 27 Hrvata, te u prosincu 1944. u **Bribiru** (135), **Grižanima** (136) i **Tribalju** (137), kod **Crikvenice** (138) ubili 32 Hrvata, zapalivši 70 kuća i bibrirsku crkvu. U svibnju 1944. etnici su u **Goraždu** (139) poklali oko 50 Muslimana, zapalivši 2 džamije. U sjeveroistočnoj Bosni trebavski etnici su 8. X. 1944. u selima **Tramošnica** (140), **Turi** (141), **Liporašće** (142) i **Srednja Slatina** (143) ubili 25 Hrvata, potom 3. I. 1945. u selima **Kladari** (144) i **Carevac** (145) "uhvatili, silovali i postrijeljali 27 žena i djevojaka" Hrvatica, a 10 dana potom su izvršili pokolj Hrvata u selu **Pečniku** (146). Rogatički etnici su 21. XII. 1944. u selu **Vinograd** (147) ubili 23 Muslimana. Samo na području rogatičkog kotara do **lipnja 1944. bilo je spaljeno 3.677 domova i ubijeno 4.635 Muslimana** (među kojima i mali broj Hrvata) od strane etnika.

etnici su na kraju rata vojnički poraženi ali je mnogima tijekom rata omogućeno, najčešće nakon zarobljavanja, a od rujna 1944. nakon amnestije, da "dobrovoljno" stupe u partizane, ili su jednostavno mobilizirani u partizane krajem 1944. i početkom 1945. pri općoj mobilizaciji na područjima pod nadzorom partizana, što je iskoristilo njih više od 80% čime su, gotovo u pravilu, bili amnestirani od zločina. Tek je nekolicina sučeno za zločine. Tako im se mnogima posredno pružila prilika planiranja odmazde koju su tijekom rata stalno isticali a najčešće pjesmom: "Oj Hrvati, al' ćemo Vas klati, kad se Pero iz Londona vrati", iako im se kralj nije vratio. Posebno je to došlo do izražaja tijekom završnih operacija nakon predaje kod Bleiburga, ubojstvima, strijeljanjima i stradanjima na brojnim križnim putovima, u logorima i stratištima pripadnika hrvatskih oružanih snaga i vlasti NDH te civila širom tadašnje Jugoslavije, dakle Hrvata i Muslimana. Što se tiče broja etničkih žrtava genocida među Hrvatima i Muslimanima tijekom rata 1941.-1945. on još dosada nije utvrđen. Tijekom rata za određena razdoblja davane su i određene procjene. **Tako je npr. Ministarstvo vanjskih poslova NDH u svom Unutrašnjopolitičkom pregledu br. 11 od 11. IX 1944. od odjeljku "etnici protiv NDH" navelo da su do tada etnici razorili oko 30.000 hrvatskih domova i poubijali najmanje oko 150.000 hrvatskog pučanstva". Najnovija demografska istraživanja daju mogućnost stvarni gubitak Hrvata od oko 200.000 a Muslimana oko 100.000 na području NDH, tj. onih koji su ubijeni. Prema V. Žerjaviću, od toga na moguće etničke žrtve genocida otpada 32.000 ubijenih Hrvata (u Hrvatskoj 20.000 a u BiH 12.000) i 33.000 ubijenih Muslimana. Mnogima se ova Žerjavićeva brojka čini premalena, poglavito zbog već raširenih procjena u izvorima i literaturi. Smatram da je i to moguće dokle budu istraživanja, koja su u tijeku, možda dati konkretnije brojne podatke ovih etničkih zločina genocida.**

etnički zločini genocida nad Hrvatima i Muslimanima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini tijekom Drugoga svjetskoga rata (1941.-1945.) nisu bili slučajni, već su planirani i bili sastavnim dijelom vojnih i

političkih ciljeva etničkog pokreta. Oni imaju izvorište u shvaćanjima velikosrpskih nacionalista i ekspanzionista kojih je etnički pokret tijekom rata bio najekstremniji, najorganiziraniji i najoperativniji dio. Po njima su i izvan Srbije okolna nacionalna i povijesna područja drugih naroda srpska, jer u njima ima Srba, bez obzira na broj, ali i ona gdje ih nema a Srbi ih iz geostrateskih ili drugih razloga smatraju srpskima. Tako su Bosnu i Hercegovinu u cjelini i najveći dio današnje Republike Hrvatske smatrali srpskim, i nastojali ih "oistiti" zločinima genocida od tamošnjih Hrvata i Muslimana, veštinom puštanstva, i uključiti u srpsku etničku državu "Veliku Srbiju". Upravo stalno zalaganje etničkog pokreta za uspostavu te i takve "Velike Srbije", na navedenim područjima, je stvarni uzrok etničkog terora i zločina genocida, a ne religiozne i nacionalne raznolikosti, kao niti teror i kontrateror, kao što neki misle i pišu, a što su samo formalni razlozi. Ova svoja genocidna shvaćanja etnici su iskazali u svim prigodama brojnim dokumentima, zemljovidima, govorima, izjavama i praksom uoči i tijekom, a na žalost i nakon Drugoga svjetskoga rata.

Tijekom toga rata oni su s osloncem i pod okriljem najprije talijanskog, a potom i njemačkog okupatora, te podršku izbjegličke vlade Kraljevine Jugoslavije kao i V. Britanije i SAD-a, pokušali, putem etničkih postrojbi, ostvariti svoje genocidne planove. Zato uz etnike i svi naprijed navedeni imbenici snose svoj dio odgovornosti za njihove zločine. Tako su, kao što smo dijelom pokazali planski "višestruki" od Muslimana i Hrvata mnoga područja Bosne i Hercegovine i Hrvatske, od Srbije i Crne Gore do Slovenije, po etnicima. Svugdje gdje su stizale etničke postrojbe izvršeni su stravični zločini i ovisili su jedino od odnosa snaga i okolnosti na datom području, ali i šire u NDH, Europi i svijetu. Rezultat toga je spaljeno i razoreno oko 300 sela i gradova, više muslimanskih džamija i katoličkih crkava i drugih povijesnih i kulturnih spomenika, uz desetke tisuća ubijenih Hrvata i Muslimana. **Među njima je okrutno ubijeno 67 muslimanskih imama i hafiza te 52 katolika svećenika**, te nekoliko ženskih sestara, od kojih su najpoznatije tzv. **drinske mučenice, njih pet iz samostana na Palama, koje su etnici pred Božić 1941. doveli u Goražde i nakon mučenja poklali i bacili u Drinu** (148).

etnički pokret nije mogao svoje genocidne namjere i provesti jer nije raspolagao s dovoljnim vojnim postrojbama. No, po meni, glavni je razlog samoorganiziranje obrane i oružanog otpora hrvatskog i muslimanskog naroda, koji se tako na mnogim mjestima zaštitio od još tragičnijih etničkih zločina. ali i doveo do njihovoga vojnog poraza. Nakon rata g.1945. propuštena je prilika da svi etnički zločinci i pred sudom odgovaraju za svoje zločine genocida nad Muslimanima i Hrvatima i njihovim povijesnim, sakralnim i kulturnim spomenicima. Dapače, mnogima je pod novim znakom (zvijezdom?) pružena prilika da s tim zločinima nastave. Zato nije slučajno to su se takvi zločini genocida velikosrpskih nacionalista i etnika u još strašnijem, i po broju ubijenih i prognanih i po razaranjima, obliku dogodili nad Hrvatima i Muslimanima od velikosrpske agresije na Republiku Hrvatsku 1991. a potom i Republiku Bosnu i Hercegovinu do 1995. godine. Povijesno iskustvo pokazuje da vojnički poraz etnika omogućuje povratak većine preživjelog hrvatskog i muslimanskog puštanstva na svoja spaljena ognjišta, ali da to nije dovoljno. **Potrebno je i sve zločince suditi i osuditi te privesti zasluženoj kazni, jer dok se to ne učini ne može biti mira na ovim prostorima i stalno će prijetiti ubuduće opasnost od novih sukoba i novih etničkih zločina. Toga moraju biti svjesni i svi oni meštari imbenici, ako im je zaista do trajnog mira stalo i ako ne žele i sami snositi svoj dio odgovornosti za te etničke zločine genocida. Bumerang prošlosti**

P. S. Autor teksta je dr. sc. Zdravko Dizdar s Hrvatskog instituta za povijest